П'ЄСА НА ЧОТИРИ ДІЇ (Нова редакція)

ДІЙОВІ ОСОБИ

З французької переклав Петро ТАРАЩУ К

Калігула.

Кезонія.

Гелікон.

Сціпіон.

Хереа.'

Сенект, старий патрицій. Метелл, патрицій. Лепід, патрицій.

Октавій, патрицій. Патрицій, управитель. Мерея. Муцій.

Перший охоронець. Другий охоронець. Перший служник. Другий служник.

Третій служник. Дружина Муція. Перший поет. Другий поет. Третій поет. Четвертий поет. П'ятий поет. Шостий поет.

Дія відбувається в палаці Калігули. Між першою і наступними діями минає три роки.

ДІЯ ПЕРША Сцена 1

У залі палацу зібралися занепокоєні патриц і ї. Один із них дуже старий.

ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ. Нічого. СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ. Як уранці, так і ввечері — нічого.

ДРУГИЙ ПАТРИЦІЙ. Вже три дні нічого.

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ. Гонець за гон-цем вертаються, хитають головою й кажуть: "Нічого".

ДРУГИЙ ПАТРИЦІЙ. Обнишпорили всі околиці. Не знаємо, що робити.

ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ. Навіщо так побиватися? Зачекаймо. Я певен, він з'явиться так само несподівано, як і зник.

Альб,ер?Камю (1913—1960)—один з найвидатніших французьких письменників сучасності, прозаїк, драматург, автор філософських есе. Лауреат Нобелівської премії.

ксГДерекладено за виданням: Albert Camus. Caligula suivi de Le malentendu. Nouvelle Versions. Editions Gallimard, 1958.

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ. Я бачив, як він виходив з палацу, наче сам не свій.

ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ. Я теж бачив і запитав його, що сталося.

ДРУГИЙ ПАТРИЦІЙ. І що ж він відповів?

ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ. Одним словом: "Нічого".

Пауза. Заходить Гелікон, гризучи цибулину.

ДРУГИЙ ПАТРИЦІЙ (усе занепокоєний). Біда та й годі.

ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ. Та молодь уся така.

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ. Авжеж, з літами дурощі минаються.

ДРУГИЙ ПАТРИЦІЙ. Ви так вважаєте?

ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ. Будемо сподіватися, що він її забуде.

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ. Звичайно, забуде! Втратиш одну, а натомість знайдеш десять.

ГЕЛІКОН. То ви гадаєте, що причина цьому кохання?

ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ. А яка інша?

ГЕЛІКОН. Може, зневіра в бога. Або йому просто остогидло щодня бачити вас. Наскільки б ми краще ладнали з нашими ближніми, якби вони могли час від часу міняти свої пики. Та ба! Страви на нашому столі не міняються. Завжди одне й те саме вариво.

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ. Хочеться вірити, що це він знетямився через кохання. Якось воно зворушливіше.

ГЕЛІКОН. А головне — переконливіше, куди переконливіше. Це така хвороба, що вчепиться до розумного й дурного.

ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ. Хай там як, але, на щастя, прикрощі недовічні. Хіба ви здатні сумувати більше року?

ДРУГИЙ ПАТРИЦІЙ. Я ні.

ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ. Ніхто цього не може.

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ. Тоді життя було б неможливим.

ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ. Отже, ви мене розумієте. Наприклад: у мене померла дружина, минув рік. Страшенно побивався за нею, а потім забув. Щоправда, іноді ниє серце. Та, зрештою, це не смертельно.

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ. Природа все передбачила.

ГЕЛІКОН. Коли я дивлюся на вас, то відчуваю, що йому не пощастило.

Заходить Х е р е а.

ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ. Ну що?

ХЕРЕА. Так само — нічого.

ГЕЛІКОН. Спокійно, панове, спокійно. Не панікуймо. Римська імперія це ми. Якщо ми впадемо у розпач, імперія втратить голову. Ні, не час тепер розпускатися! А для початку ходімо снідати. Цим ми зміцнимо імперію.

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ. Що правда, то правда. Краще синиця в руках, ніж журавель у небі.

ХЕРЕА. Не подобається мені цей розгардіяш. Усе було так добре. Імператор був — кращого не придумаєш.

ДРУГИЙ ПАТРИЦІЙ. Так, саме такий як треба: совісний і недосвідчений.

ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ. Чого ви так побиваєтесь? Навіщо ці плачі? Йому ніхто не заважав. Річ ясна, він кохався з Друзіллою. Але ж вона його сестра. Спати з нею — це вже було занадто. А збурювати Рим через її смерть — переходить усякі межі.

ХЕРЕА. Він нікому не заважав. Мені це зовсім не подобається. Не розумію, чому він утік.

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ. Еге ж. Диму без вогню не буває.

ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ. Хоч як там є, але кровозмішення, що спинається на трагедійні котурни, суперечить інтересам держави. Кровозмішення — хай, але воно має бути потаємне.

ГЕЛІКОН. Знаєте, кровозмішення, хочеш чи не хочеш, приховати не вдасться. Адже, так би мовити, ліжко рипить. Проте чому ви вважаєте, що він знетямився через Друзіллу?

ДРУГИЙ ПАТРИЦІЙ. А через кого ж іще?

ГЕЛІКОН. Вгадайте. І затямте, лихо — воно як шлюб. Гадаєш, що вибрав ти, а потім бачиш, що вибрали тебе. Так воно буває, і тут нічого не вдієш. Наш Калігула нещасливий, проте він, мабуть, і сам не знає, чому! Певне, відчув, що попав у глухий кут, і хоче втекти. Ми б усі так зробили. Наприклад, я. Якби я міг вибирати собі батька, то і на світ не народився б.

Заходить С ц і п і о н.

Сцена 2

ХЕРЕА. То що?

СЦІПІОН. Ще нічого. Селяни буцімто бачили його минулої ночі: він біг під зливою через поле.

Хереа підходить до сенаторів. Сціпіон іде

за ним.

ХЕРЕА. Це триває вже три дні, Сціпіоне!

СЦІПІОН. Атож. Я там був. Як завжди, не відходив від нього ні на крок. Він підступив до тіла Друзілли. Торкнувся її двома пальцями. Потім наче щось надумав, повернувся й неквапно вийшов. А потім за ним побігли.

ХЕРЕА [похитуючи головою). Хлопець надміру кохався в літературі.

ДРУГИЙ ПАТРИЦІЙ. Це властиво для його віку.

ХЕРЕА. Але не для його посади. Імператор-митець — не годиться для трону. Щоправда, у нас було таких двоє чи троє. На болоті не без чорта. Та інші знали, що їм можна, а що — зась.

ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ. Знай швець своє шевство.

СЦІПІОН. Що можна зробити, Хе-реа?

ХЕРЕА. Нічого.

ДРУГИЙ ПАТРИЦІЙ. Зачекаймо. Якщо він не повернеться, треба поставити на його місце когось іншого. Між нами імператорів не бракує.

ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ. Нам бракує тільки людей з відповідною вдачею.

ХЕРЕА. А якщо він повернеться в лихому гуморі?

ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ. Повірте, це ще дитина, ми його напутимо.

ХЕРЕА. А якщо він глухий до напучень?

ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ (сміється). Отакої! Хіба не писав я свого часу трактат про державні перевороти?

ХЕРЕА. Сподіваюся, він нам згодиться. Але я волів би, щоб мене не відривали від моїх книжок.

СЦІПІОН. Перепрошую.

/, Виходить.

ХЕРЕА. Йому не до вподоби.

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ. Він ще дитя. А молоді всі стоять одне за одного.

ГЕЛІКОН. Стоять чи ні, однак постаріють.

З'являється охоронець.

ОХОРОНЕЦЬ. Калігулу побачили в садку біля палацу.

Всі виходять.

Сцена 3

Якийсь час на сцені нема нікого. Тоді з лівого боку рвучко заходить К а л і г у л а. Брудний, очі блукають, ноги й волосся мокрі. Раз по раз підносить руку до рота. Підходить до дзеркала й зупиняється, коли

зауважує власне відображення. Щось бурмоче, потім іде в правий куток і сідає, звісивши руки між колін. Зліва заходить

Гелікон. Помітивши Калігулу, зупинився на краю сцени і мовчки дивиться. Калігула обернувся й побачив його. Пауза.

Сцена 4

ГЕЛІКОН (через усю сцену). Добридень, Каю.

КАЛІГУЛА {природним тоном). Добридень, Геліконе.

Мовчанка.

ГЕЛІКОН. Ти ніби втомився? КАЛІГУЛА. Я находився. ГЕЛІКОН. Еге ж, тебе довго не було. Мовчанка.

КАЛІГУЛА. Таке важко здобути. ГЕЛІКОН. Що саме? КАЛІГУЛА. Те, що я хотів. ГЕЛІКОН. А що ти хотів? КАЛІГУЛА (так само природно). Місяць.

ГЕЛІКОН. Що?

КАЛІГУЛА. Так, я хотів зняти з неба місяць.

ГЕЛІКОН. А!

Тиша. Гелікон підходить ближче.

ГЕЛІКОН. Навіщо? КАЛІГУЛА. Так!.. Це те, чого я не маю.

ГЕЛІКОН. Звичайно. А тепер усе гаразд?

КАЛІГУЛА. Ні, я не міг зняти його.

ГЕЛІКОН. Прикро.

КАЛІГУЛА. Так, тому я й утомлений.

Пауза.

КАЛІГУЛА. Геліконе! ГЕЛІКОН. Слухаю, Каю. КАЛІГУЛА. Ти думаєш, що я збожеволів.

ГЕЛІКОН. Ти добре знаєш, що я ніколи не думаю. Я занадто розумний для цього.

КАЛІГУЛА. Нехай і так. Але я не божевільний, навпаки, я ніколи не був таким розважливим. Мені просто закортіло здобути неможливе. (Пауза.) Бо хочеться більшого, ніж те, що я маю.

ГЕЛІКОН. Таке хотіння не рідкість.

КАЛІГУЛА. Авжеж. Але раніше мені такого не хотілося, тільки тепер. (Так само природно.) Світ, такий як він є,— нестерпний. Отже, мені треба здобути місяць, або щастя, або безсмертя — байдуже що, хай воно буде й облудне, аби належало до іншого світу.

ГЕЛІКОН. Зрозуміле бажання. Та, загалом, здійснити його повністю неможливо.

КАЛІГУЛА (підводячись, але так само просто). Ти про це нічого не знаєш. Хто не намагається здійснити його повністю, той нічого не здобуде. Принаймні, треба бути логічним до кінця. {Дивиться на Гелікона.) Я знаю, що ти думаєш. Стільки клопоту через те, що померла якась жінка! Ти помиляєшся. Я справді пригадую, що кілька днів тому померла та, яку я любив. Але що таке кохання? Дурниця. Клянуся, ця смерть ніщо, вона тільки знамення істини, яка вимагає від мене здобути

місяць. Ця істина зовсім проста і ясна, може, не така вже й мудра, але її важко відкрити й тяжко носити.

ГЕЛІКОН. І що це за істина, Каю?

КАЛІГУЛА (відвернувшись, безвиразним голосом). Люди помирають, і тому вони нещасливі.

ГЕЛІКОН (трохи помовчавши). Але ж це очевидна істина, Каю. Розгляньсь навколо. Вона нікому не псує апетиту.

КАЛІГУЛА (раптово вибухаючи). Тоді все, що навколо мене,— брехня, а я хочу жити за істиною! І, правду кажу, в мене є чим змусити їх жити за істиною. Бо я, Геліконе, знаю, чого їм бракує. Вони позбавлені знань, і в них нема вчителя, який розумів би те, чого він навчає.

ГЕЛІКОН. Пробач, Каю, за-,те, що я скажу тобі зараз. Ти мусиш спершу відпочити.

КАЛІГУЛА (сідаючи й лагідно). Неможливо, Геліконе, і ніколи не буде можливо.

ГЕЛІКОН. Але чому?

КАЛІГУЛА. Якщо я спатиму, хто здобуде мені місяць?

ГЕЛІКОН (помовчавши). Це правда.

Калігула підводиться з помітним зусиллям.

КАЛІГУЛА. Слухай, Геліконе. Я чую голоси й кроки. Мовчи й забудь, що бачив мене.

ГЕЛІКОН. Зрозумів.

Калігула прямує до виходу. Обертається.

КАЛІГУЛА. І, будь ласка, віднині допомагай мені.

ГЕЛІКОН. Чом би й ні, Каю. Я багато чого знаю, але мене мало що цікавить. У чому я зможу тобі допомогти?

КАЛІГУЛА. У неможливому.

ГЕЛІКОН. Робитиму що тільки зможу.

Калігула виходить. Швидко заходять С ц і-піон та К е з о н і я.

Сцена 5

СЦІПІОН. Нема нікого. Ти не бачив його, Геліконе?

ГЕЛІКОН. Ні.

КЕЗОНІЯ. Геліконе, невже таки ідучи з палацу він нічого тобі не сказав?

ГЕЛІКОН. Я не його повірник, я просто глядач. Так розумніше.

КЕЗОНІЯ. Благаю тебе.

ГЕЛІКОН. Люба Кезоніє, Кай — ідеаліст, це знають усі. Або ж, інакше кажучи, йому ще бракує тями. Це правда, саме тому я нічим не переймаюсь. Але якщо Кай набереться тями, то з його добрим серденятком він буде навпаки здатний перейматись усім. І тільки бог

знає, чого це нам буде варте. Але перепрошую, треба йти снідати! (Виходить.)

Сцена 6

Кезонія втомлено сідає.

КЕЗОНІЯ. Охоронець бачив, як він ішов. Увесь Рим бачить Калігулу по всіх усюдах. А Калігула бачить тільки свою ідею.

СЦІПІОН. Яку ідею?

КЕЗОНІЯ. Звідки мені знати, Сці-піоне?

СЦІПІОН. Друзіллу?

КЕЗОНІЯ. Хтозна. Що він любив її, це правда, і важко бачити, як сьогодні вмирає той, кого ти пригортав учора.

СЦІПІОН (несміливо). А ти?

КЕЗОНІЯ. О, я тільки колишня коханка!

СЦІПІОН. Кезоніє, його треба порятувати.

КЕЗОНІЯ. Ти, отже, любиш його.

СЦІПІОН. Я люблю його. Він був добрий до мене. Він надихав у м£,не, і деякі його вислови я знаю напщ'я^ Він говорив мені, що життя важ]кЄд але віра, мистецтво й кохання підтримують нас. Часто повторював, що мучити інших — це лише спосіб дурити себе. Він хотів бути справедливим.

КЕЗОНІЯ (підводячись). Він ..таке дитя. (Підходить до дзеркала і задивляється в нього.) Ніколи не мала іншого бога, крім свого тіла, і саме цьому богові хотіла б помолитися сьогодні, щоб він повернув мені Кая.

Заходить Калігула. Помітивши Кезрнію та Сціпіона, завагався і задкує. Водночас.*! протилежного боку заходять п а т р и5 ц і-ї;' й управитель палацу. Розгублено зупиняються, обертається Кезонія. Вона й Сціпіон 'біжать до Калігули. Він порухом зупиняє їх.'"'"

Сцена 7

УПРАВИТЕЛЬ {невпевнено). Ми... шукали тебе, Цезарю.

КАЛІГУЛА {рвучким, зміненим голосом). Бачу.

УПРАВИТЕЛЬ. Ми... так би мовити...

КАЛІГУЛА {брутально). Чого вам треба?

УПРАВИТЕЛЬ. Ми непокоїлися, Цезарю.

КАЛІГУЛА (підходячи до нього). Яким правом?

УПРАВИТЕЛЬ. М-м-м... {Раптом натхненно й дуже швидко). Ну, ти ж сам знаєш, що треба вирішити кілька питань щодо державної скарбниці.

КАЛІГУЛА (нестримно регочучи). Скарбниці? Таки правда, скарбниця — це головне!

УПРАВИТЕЛЬ. Звичайно, Цезарю.

КАЛІГУЛА {сміючись і далі, до Кезонії). Хіба не так, любко, скарбниця — важлива річ.

КЕЗОНІЯ. Ні, Калігуло, це річ другорядна.

КАЛІГУЛА. Ти нічого не тямиш. Значення скарбниці величезне. Важливе все: гроші, громадська моральність, зовнішня політика, постачання армії, земельні закони! Кажу тобі, що все головне. Усе має однаковий вимір — велич Риму і твій ревматизм. Я за все це візьмуся! Слухай-но мене, управителю.

УПРАВИТЕЛЬ. Ми слухаємо тебе. Патриції підступають ближче.

КАЛІГУЛА. Ти мені відданий, так?

УПРАВИТЕЛЬ (із докором). Цезарю!

КАЛІГУЛА. Гаразд, я розповім тобі свій план. Ми, як оком змигнути, перекинемо всю політичну економію догори ногами. Я тобі з'ясую, управителю... коли патриції вийдуть.

Патриції виходять.

Сцена 8

Калігула сідає біля Кезонії.

КАЛІГУЛА. Слухай добре. По-перше: всі патриції, кожен в імперії, хто має якийсь маєток — великий чи малий — байдуже — нехай позбавить спадку своїх дітей і складе заповіт на користь держави.

УПРАВИТЕЛЬ. Але, Цезарю...

КАЛІГУЛА. Я ще не давав тобі слова. В міру наших потреб ми вбиватимемо цих людей за довільно укладеним списком. При нагоді ми можемо й змінити порядок, теж довільно. І ми успадкуємо все.

КЕЗОНІЯ {вивільнившись). Що на тебе найшло?

КАЛІГУЛА {незворушно). Порядок страт, власне, не має ніякого значення. Або, швидше, всі страти мають однакове значення, з чого випливає, що не мають ніякого. З іншого боку, винні геть усі і кожен зокрема. До того ж знайте, що пряме обкрадання громадян не більш аморальне, ніж підвищення непрямих податків на харчі, без яких вони не можуть обійтися. Правити — значить красти, це знають усі. Але красти замасковано. Що ж до мене, я крастиму відверто. Досить цупити дрібняки. (З притиском, до управителя.) Виконаєш ці накази без затримки. Цього ж вечора заповіти будуть підписані всіма мешканцями Риму, а найпізніше за місяць в усіх провінціях. Розсилай посланців.

УПРАВИТЕЛЬ. Цезарю, ти не усвідомлюєш...

КАЛІГУЛА. Слухай мене добре, йолопе. Якщо скарбниця має значення, то людське життя — ні. Це ясно як день. Усі, що думають так, як ти, повинні згодитися з цим міркуванням і визнати: їхнє життя — це ніщо, бо ж гроші для них — усе. Я, врешті, вирішив бути логічним, й оскільки я маю владу, ви побачите, чого вам коштуватиме логіка. Я винищу суперечників і суперечності. І, якщо треба, почну з тебе.

УПРАВИТЕЛЬ. Присягаюсь, Цезарю, що моя добра воля поза сумнівом.

КАЛІГУЛА. І моя так само, можеш мені повірити. Я довів це тим, що погодився з твоєю думкою і обмірковую, як поповнити державну скарбницю. Загалом подякуй мені, бо я взявся до твоєї гри і граю твоїми картами. {Пауза, потім спокійно.) До того ж мій план геніальний своєю простотою, і про нього годі сперечатися. Ти маєш три секунди, щоб зникнути. Я рахую: один...

Управитель зникає.

Сцена 9

КЕЗОНІЯ. Я тебе не впізнаю. Це, мабуть, жарт?

КАЛІГУЛА. Не зовсім так, Кезоніє. Це педагогіка.

СЦІПІОН. Та це неможливо, Каю.

КАЛІГУЛА. Саме так!

СЦІПІОН. Не розумію тебе.

КАЛІГУЛА. Саме так! Ідеться про неможливе, або, швидше, як зробити неможливе можливим.

СЦІПІОН. Та це ж гра без правил. Це витівки божевільного.

КАЛІГУЛА. Ні, Сціпіоне, це чеснота імператора. (Втомлено відхиляється назад.) Я нарешті починаю розуміти корисність влади. Вона дає неможливому шанси стати можливим. Сьогодні і на увесь прийдешній час свобода вже не має меж.

КЕЗОНІЯ (сумно). Не знаю, Каю, чи треба радіти.

КАЛІГУЛА. Я знаю не більше за тебе. Але, гадаю, що слід потішитися свободою.

Заходить Х е р е а.

Сцена ІО

ХЕРЕА. Почув, що ти вернувся. Я молився за твоє здоров'я.

КАЛІГУЛА. Моє здоров'я дякує тобі. (Пауза, тоді раптом.) Забирайся геть, Хереа, я не хочу тебе бачити.

ХЕРЕА. Я вражений, Каю.

КАЛІГУЛА. Чого? Я не люблю письменників і не терплю їхньої брехні. Вони говорять, щоб не слухати. Якби слухали, то знали б, що вони ніщо, і не могли б говорити далі. Ідіть геть, терпіти не можу лжесвідків.

ХЕРЕА. Якщо ми говоримо неправду, то часто несвідомо. Я обстоюю свою невинність.

КАЛІГУЛА. Брехня ніколи не буває невинною. А ваша надає ваги речам і людям. Ось те, чого я не можу вам подарувати.

ХЕРЕА. І все-таки треба захищати цей світ, якщо ми хочемо в ньому жити.

КАЛІГУЛА. А ти його не захищай. Світ нічого не значить, і хто це визнає, здобуває свободу. (Підводиться.) І правда, що я ненавиджу вас, ви всі невільники. В усій Римській імперії тільки я маю свободу. Радійте, до вас нарешті прийшов імператор, що навчить вас свободи. Іди геть, Хереа, і ти, Сціпіоне, також іди. Дружба для мене сміховинна. Ідіть звістуйте Римові, що він отримав нарешті свободу. І разом із нею починаються великі випробування.

Вони виходять. Калігула відвертається.

КЕЗОНІЯ. Ти плачеш?

КАЛІГУЛА. Так, Кезоніє.

КЕЗОНІЯ. Що, зрештою, сталося? Якщо ти справді кохав Друзіллу, то водночас кохав мене і ще багатьох. Цього не досить, щоб її смерть гналася за тобою три дні й три ночі й привела сюди таким лютим.

КАЛІГУЛА (повертаючись до неї). Та хто, дурепо, говорить тобі за Друзіллу? Хіба не можеш уявити, що чоловік плаче не тільки через кохання?

КЕЗОНІЯ. Даруй, Каю. Але я намагаюсь зрозуміти.

КАЛІГУЛА. Чоловіки плачуть, тому що життя не таке, яким має бути. (Вона підходить до нього.) Облиш, Кезоніє. (Вона відступає.) Але будь біля мене.

КЕЗОНІЯ. Я зроблю для тебе, що завгодно. (Сідає.) В мої роки вже знають, що життя недобре. Та якщо на землі зло, навіщо його збільшувати?

КАЛІГУЛА. Ти нездатна цього збагнути. Ну то й що? Мабуть, я себе потамую. Але відчуваю, як у мені постають якісь невідомі примари. Що робити супроти них? (Повертається до неї.) О Кезоніє, я знав, що можна бути у відчаї, але не мав уявлення, що стоїть за цим словом. Подібно до інших людей вважав, що це хвороба душі. Та ба, страждає тіло. Мені болять груди, руки й ноги, затісна шкіра. Голова порожня, серце роз'ятрене. А найстрашніше — отой присмак у роті. Не крові, не смерті, не гарячки, але всього вкупі. Досить ворухнути язиком, як усе вкриває чорнота й мене жахають примари. Як воно важко, як воно гірко ставати людиною.

КЕЗОНІЯ. Тобі треба поспати, поспати довго, заспокоїтись і не думати ні про що. А я посиджу біля тебе, поки ти спатимеш, і коли прокинешся, світ уже не буде такий огидний. Всю силу доклади, щоб полюбити те, що є принадного в ньому. Можливе теж, має свої шанси.

КАЛІГУЛА. Але ж треба спати, треба забутися. Це неможливо.

КЕЗОНІЯ. Ми так говоримо, коли геть виснажені. Та настане час, і в руках знову буде сила.

КАЛІГУЛА. Але треба знати, до чого їх прикласти. Навіщо мені міцні руки, навіщо неймовірна влада, якщо я не можу змінити порядок речей, зробити, щоб сонце сідало на сході, щоб зменшилося страждання й щоб люди не помирали? Ні, Кезоніє, байдуже, спати чи не спати, якщо не можеш захитати світового ладу.

КЕЗОНІЯ. Такого хотіти — це рівнятись до богів. Я не знаю більшого безумства. XI^I

КАЛІГУЛА. І ти вважаєш мене божевільним. Та що таке бог, щоб я хотів прирівнятися до нього? Те, до чого я прагну сьогодні, вище від божого. Я бажаю створити царство, де владарює неможливе.

КЕЗОНІЯ. Ти не можеш знищити небо, гарне обличчя зробити потворним, а серце людське нечутливим.

КАЛІГУЛА (в дедалі більшому збудженні). Я хочу небо розчинити в морі, змішати красу і потворність, і щоб горе пирхало реготом.

КЕЗОНІЯ (випростана перед ним, благально). Є зло й добро, велике й нице, справедливе й фальшиве. Присягаюся, що все це не зміниться.

КАЛІГУЛА [так само). Але я хочу все це змінити. Я подарую цьому століттю рівність. І коли все буде вигладжено, неможливе нарешті запанує на землі, місяць буде у мене в руках, тоді, можливо, я й сам перетворюсь, а зі мною і світ; тоді нарешті люди не помиратимуть і будуть щасливі.

КЕЗОНІЯ (кричить). Ти не зможеш скасувати кохання!

КАЛІГУЛА (вибухає, голосом, повним люті). Кохання, Кезоніє! (Бере Ті за плечі й струшує.) Я дізнався, що кохання ніщо. Той чолов'яга має рацію: державна скарбниця! Ти це добре затямила, так? Все починається з цього. О, тепер я нарешті житиму. Життя, Кезоніє, життя — це антипод кохання. Я це тобі кажу, і запрошую на найбуч-ніше свято, на всеохопне дійство, на найкращу з вистав. Мені треба людей, глядачів, жертв і винних. (Підбігає до мідної дошки і починає бити лункими ударами. Б'ючи й далі.) Хай зайдуть винні. Мені треба злочинців. Вони всі злочинці. (Б'ючи в дошку^) Я хочу, щоб зайшли засуджені на смерть. Публіки! Я хочу мати свою публіку! Судді, свідки, звинувачені, всі засуджені — наперед! Кезоніє, я їм покажу те, чого вони ніколи не бачили, єдину вільну людину в цій імперії!

На бамкання дошки палац мало-помалу сповнюється гамору, що зростає і наближається. Голоси, брязкіт зброї, крики й тупотіння. Калігула регоче, все б'ючи в дошку. Заходять охорон-ц і, потім виходять. А він усе б'є.

А ти, Кезоніє, коритимешся мені. Завжди мені допомагатимеш. Це буде чудово,; Присягни, що допомагатимеш.

КЕЗОНІЯ (збентежена, між ударами в дошку). Мені нема чого присягати, я люблю тебе.

КАЛІГУЛА (тим самим тоном). Ти зробиш усе, що я скажу.

КЕЗОНІЯ (тим самим тоном). Усе, Калігуло, але спинися.

КАЛІГУЛА (б'ючи й далі). Ти будеш жорстокою.

КЕЗОНІЯ (плачучи). Жорстокою.

КАЛІГУЛА (тим самим тоном). Холодною і безжальною.

КЕЗОНІЯ. Безжальною.

КАЛІГУЛА (тим самим тоном). І ти теж страждатимеш.

КЕЗОНІЯ. Так, Калігуло, але я божеволію.

Заходять пригнічені патриції, з ними палацові служники. Калігула вдаряє востаннє, піднімає молоток, обертається й гукає до них.

КАЛІГУЛА (нестямно). Ідіть сюди. Підходьте. Я вам наказую підійти. (Увесь тремтить.) Це імператор вимагає, щоб ви підійшли.

Повні ляку, всі підступають ближче.

Ідіть швидше, а тепер підійди ти, Кезоніє. (Бере її за руку, підводить до дзеркала і молотком несамовито нівечить відображення на блискучій поверхні. Регоче.) І більше нічого, бачиш. Нема вже спогадів, усі образи повтікали! Нічого, більше нічого. І знай, що залишиться. Підійди ще. Дивися. Підійдіть. Дивіться. (Стає перед дзеркалом, удаючи божевільного.)

КЕЗОНІЯ (дивлячись у дзеркало, з жахом). Калігуло!

Калігула приставляє палець до дзеркала, змінює тон і з раптово застиглим поглядом тріумфально проголошує:

КАЛІГУЛА. Калігула.

Завіса.

ДІЯ ДРУГА Сцена 1

Патриції зібрані в будинку Хереа.

ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ. Він ображає нашу гідність.

МУ ЦІЙ. Уже три роки!

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ. Називає мене жіночкою! Глузує з мене! Смерть йому!

МУЦІЙ. Уже три роки!

ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ. Щовечора, виходячи на прогулянку, змушує нас бігти за своїм паланкіном!

ДРУГИЙ ПАТРИЦІЙ. І каже, що гуляти корисно для здоров'я.

МУЦІЙ. Уже три роки!

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ. Це годі пробачити.

ТРЕТІЙ ПАТРИЦІЙ. Так, дарувати цього не можна.

ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ. Патрицію, він позабирав твої маєтки; Сціпіоне, він убив твого батька; Октавію, він відібрав у тебе дружину, а тепер загнав її в дім розпусти; Лепіде, він забив твого сина. І ви це терпите. Я вже зробив свій вибір. Треба зважитись на щось, годі вже цього життя, нестерпного від страху та безпорадності.

СЦІПІОН. Забивши мого тата, він зробив вибір за мене.

ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ. І ви ще вагаєтесь?

ТРЕТІЙ ПАТРИЦІЙ. Ми з тобою. Він віддав народові наші місця в цирку й спонукає нас битися з плебсом — щоб потім було за що карати.

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ. Він боягуз.

ДРУГИЙ ПАТРИЦІЙ. Цинік.

ТРЕТІЙ ПАТРИЦІЙ. Блазень.

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ. Просто не сповна розуму.

ЧЕТВЕРТИЙ ПАТРИЦІЙ. Вже три роки!

Всі заметушилися. Хапаються за зброю. Падає смолоскип. Перекидають стіл. Всі біжать до виходу. Але заходить незворушний Х е р е а й зупиняє цей порив.

Сцена 2

ХЕРЕА. Куди ви так розігналися?

ТРЕТІЙ ПАТРИЦІЙ. До палацу.

ХЕРЕА. Та я бачу. Гадаєте, вам дозволять зайти?

ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ. А ми й не питатимемо дозволу.

ХЕРЕА. Які ви стали сміливі! Можу я принаймні сісти у себе в хаті?

Зачиняють двері. Хереа підходить до перекинутого стола й сідає на край, усі обертаються до нього.

Це не так легко, друзі, як вам здається. Страх, що вас охопив, не може замінити сміливості та витримки. Усе це передчасно.

ТРЕТІЙ ПАТРИЦІЙ. Якщо ти не з нами, іди геть, але припни язика.

ХЕРЕА. Я все ж таки з вами. Але з інших причин.

ТРЕТІЙ ПАТРИЦІЙ. Досить балачок!

ХЕРЕА. Так, досить балачок! Я хочу, щоб усе з'ясувалося. Бо якщо я з вами, то не заради вас. Ваш шлях не видається мені добрим. Ви не бачите свого справжнього ворога, чіпляєтеся до дрібниць. А треба думати про велике. Ви котитесь у прірву. Навчіться спершу бачити ворога таким, який він є, щоб краще боротися з ним.

ТРЕТІЙ ПАТРИЦІЙ. А він таким і є — скажений тиран!

ХЕРЕА. Не зовсім так. У нас уже були навіжені імператори. Але цей не досить навіжений. І щонайогидніше в ньому — він знає, чого хоче.

ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ. Він хоче смерті всім.

ХЕРЕА. Ні, це у нього на другому місці. Його влада служить вищій, більш убивчій пристрасті, він підкопує наше найглибше коріння. Нема сумніву, це не перший випадок, коли людина у нас дістає необмежену владу, але вперше вона користується нею без усяких обмежень, аж до заперечення людини і світу. Ось що жахає мене в ньому, й ось із чим я хочу боротись. Накласти головою мало що дасть, хоч при потребі я зважусь і на це. Але бачити, як утрачається розумність життя, зникає сенс нашого буття,— ось що нестерпно. Жити без сенсу не можна.

ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ. Помста — оце тобі й сенс.

ХЕРЕА. Так, і я поділю її з вами. Але, зрозумійте, не тому, що переймаюсь вашими дрібними образами. А щоб боротися супроти великої ідеї, перемога якої ознаменує кінець світу. Я можу змиритися з тим, що з вас глузують, та не можу погодитися, щоб Калігула робив те, що він марить зробити,— все те, що він марить зробити. Він виразив

свою філософію в трупах, і, на лихо, ця філософія не знає суперечностей. А якщо не можеш спростувати, треба бити.

ТРЕТІЙ ПАТРИЦІЙ. Отож треба діяти.

ХЕРЕА. Треба діяти. Але ви не знищите цю безчесну потугу, нападаючи на неї прямо тоді, коли вонаяїрш повній силі. Можна боротися супройі тиранії, але треба хитрувати, вдаючи байдужість. Треба дати їй розвинутись, чекаючи, поки її логіка перейде в безумство. Але ще раз кажу вам і кажу чесно — зрозумійте, що я з вами тільки на час. Я не служитиму потім жодному з ваших інтересів, хочу тільки здобути спокій у знову зрівноваженому світі. І не гордощі спонукають мене діяти, але розумний страх, страх перед отим нелюдським ліризмом, поряд з яким моє життя ніщо.

ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ (підходячи ближче). Здається, я збагнув чи-'майже збагнув. Та головне — ти, як > і. ми, вважаєш, що підпори суспільства іроз-хитано. Бо ж для нас, пановедце передусім питання моралі. Розпадається родина, зникає повага до праці, над усією вітчизною тяжіє прокляття. Чеснота закликає допомогти вітчизні, то чи можна бути глухими? Зрештою, братове, ви згодні, щоб патриції щовечора бігали круг паланкіна Цезаря?

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ. Згодні, щоб їх називали "моя любка"?

ТРЕТІЙ ПАТРИЦІЙ. Щоб у них відбирали дружин?

ДРУГИЙ ПАТРИЦІЙ. І дітей?

МУЦІЙ. І майно?

П'ЯТИЙ ПАТРИЦІЙ. Ні!

ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ. Хереа, ти добре сказав. І добре, що ти нас утихомирив. Ще надто рано діяти: сьогодні народ буде ще проти нас. Чекатимеш з нами слушної миті?

ХЕРЕА. Так, нехай Калігула йде далі. Навпаки, штовхаймо його на цей шлях. Спрямовуймо його божевілля. Настане день, коли він буде сам-один перед імперією, сповненою мертвих та їхніх родичів.

Загальний гамір. Надворі сурми. Тиша. Потім від уст до уст: "Калігула".

Сцена 3

Заходять Калігула й Кезоніяв супроводі Гелікона та легіонерів. Німа сцена. Калігула зупиняється й обдивляється змовників. Мовчки йде від одного до другого, комусь поправляє пасмо волосся, відступає, замислившись на мить, знову дивиться на них, проводить рукою по очах і виходить, не мовивши ані слова.

Сцена 4

КЕЗОНІЯ (іронічно, показуючи на розгардіяш). Ви що, билися? ХЕРЕА. Билися.

КЕЗОНІЯ (тим самим тоном). За що ви билися?

ХЕРЕА. За ніщо.

КЕЗОНІЯ. Тоді це неправда.

ХЕРЕА. А що саме неправда?

КЕЗОНІЯ. Ви не билися.

ХЕРЕА. Виходить, не билися.

КЕЗОНІЯ (усміхаючись). Мабуть, краще прибрати в кімнаті. Калігулу жахає нелад.

ГЕЛІКОН (до старого патриція). Скінчиться тим, що ви таки його роздратуєте!

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ. Врешті, що ми йому зробили?

ГЕЛІКОН. А правда, нічого. Де це видано — бути таким недоумком! Це вже годі стерпіти. Станьте на місце Калігули. (Пауза.) Адже правда, що ви змовлялися, ні?

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ. Та це ж очевидна брехня. Невже він такому вірить?

ГЕЛІКОН. Він не вірить, він знає. Але в мене така думка, що потайки він цього й хоче. Давайте разом наведемо лад.

Прибирають. Калігула заходить і спостерігає.

Сцена 5

КАЛІГУЛА (до старого патриція). Добридень, любко. (До інших.) Хереа, я вирішив пообідати в тебе. Муцію, я дозволив собі запросити твою дружину.

Управитель ляскає в долоні. Заходить раб, але Калігула спиняє його.

Хвилиночку! Панове, ви знаєте, що державні фінанси впорядковано тільки завдяки новозаведеному звичаю. Але від учора вже навіть звичаю не вистачає. Прикра необхідність змусила мене зменшити обслугу. Дух

жертовності, який, я впевнений, ви оціните гідно, спонукнув мене звільнити кількох рабів і використати вас як служників. Отож готуйте і накривайте стола.

Сенатори перезираються й вагаються.

ГЕЛІКОН. Давайте, панове, більше зичливості. Тоді побачите, що суспільною драбиною легше йти вниз, ніж нагору. ,.

Сенатори нерішуче тупцюють.

КАЛІГУЛА (до Кезонії). Яка в нас кара напохваті для ледачих рабів? КЕЗОНІЯ. Гадаю, батіг.

Сенатори починають незграбно й квапливо ладнати стола.

КАЛІГУЛА. Нумо старанніше! І як слід, головне, як слід! (До Гелікона.) Куди подівся їхній сприт?

ГЕЛІКОН. Правду кажучи, вони ні в чому не були спритні. І вміли тільки бити та наказувати. Просто слід трохи зачекати. Досить одного дня, щоб зробити з людини сенатора, а щоб зробити з неї трудівника, треба десять років.

КАЛІГУЛА. Боюся, й двадцяти буде мало, щоб зробити трудівника із сенатора.

ГЕЛІКОН. Хай там як, але до того йдеться. На мою думку, в них є покликання. Рабство їм пасує. (Один сенатор утирається.) Подивися, вони навіть упріли. Це вже поступ!

КАЛІГУЛА. Гаразд. Не вимагаймо багато. В них не так уже й погано виходить. А крім того, встановити хоч на мить справедливість завжди

добре. До речі, про справедливість. Поспішімо, я маю бути на страті. Руфію пощастило, що я зголоднів так швидко. (Довірчо.) Руфій — це той вершник, який має померти. (Пауза.) І ви не питаєте, чому він має померти?

Загальна мовчанка. Тим часом раби приносять страви. Калігула — в доброму гуморі — провадить:

Ну, бачу, ви розумнішаєте. (їсть маслину.) Ви зрештою затямили: для того, щоб померти, не конче треба щось зробити. Вояки, я вдоволений вами. Так, Геліконе? (Перестає жувати й глузливо оглядає співтрапезників.)

ГЕЛІКОН. Авжеж! Що за армія! Але, якщо хочеш знати мою думку, вони тепер занадто розумні і не захочуть більше воювати. Якщо так ітиме й далі, імперія впаде!

КАЛІГУЛА. Чудово, Відпочиньмо. Давайте без церемоній. Все-таки Руфій щасливець. Але я певен, що він не оцінить цього перепочинку. Хоча кільком годинам, відібраним у смерті, ціни не складеш. (їсть, інші також. Явно зумисне погано поводиться за столом. Демонстративно кидає маслинові кісточки в тарілки сусідів, випльовує рештки м'яса на таріль, чистить зуби нігтями й несамовито чухає голову. Отак само він страчуватиме, просто собі обідаючи. Раптом він кидає їсти і пильно, невідступно дивиться на одного з їдців — на Лепіда. Брутально.) Ти засмучений. Чи не тому, що я наказав убити твого сина?

ЛЕПІД (здушено). Та ні, Каю, навпаки.

КАЛІГУЛА (усміхаючись). Навпаки! Як мені любо, коли брехня на обличчі ховає клопіт на серці. Твоє обличчя сумне. А серце? Навпаки. Так, Лепіде?

ЛЕПІД (рішуче). Навпаки, Цезарю.

КАЛІГУЛА (все більш і більш потішений). Ох, Лепіде, ти ж мені найдорожчий! Хочеш, посміємося разом? Розкажи мені щось цікаве.

ЛЕПІД (що, мабуть, уже не має сили). Каю!

КАЛІГУЛА. Гаразд, гаразд, я сам розповім. Але ти реготатимеш, так, Лепіде? (Поглядає лихим оком.) І буде це про твого другого сина. (Знов усміхнено.) До того ж настрій у тебе непоганий. (Він п'є, а потім проказує.) Нав... нав... Кажи, Лепіде.

ЛЕПІД (знесилено). Навпаки, Цезарю.

КАЛІГУЛА. Чудово! (П'є.) А тепер слухай. Був собі один бідний імператор, якого ніхто не любив. Але він любив Лепіда і наказав убити його молодшого сина, щоб позбутися цієї любові. (Змінивши тон.) Звичайно, це неправда. Хіба не смішно? Ти не смієшся? І ніхто не сміється? Тоді слухайте. (Розлючено.) Я хочу, щоб усі реготали. І ти, Лепіде, й усі інші. Вставайте, регочіть. (Б'є по столу.) Я хочу, чуєте, хочу бачити, що ви регочете.

Всі підводяться. Всю цю сцену актори, за винятком Калігули й Кезонії, можуть грати як ляльки-маріонетки.

(Відкинувшись на стільці, потішений, нестримно регочучи.) Але ж подивися на них, Кезоніє. Куди вже далі. Чесність, респектабельність і, як там ще кажуть, мудрість нації — це вже пусті слова. Усе зникає перед страхом. Адже так, Кезоніє, страх — це гарне почуття, чисте й безстороннє, без домішок, одне з небагатьох, шляхетних уже від самого початку. (Витирає чоло і п'є. Приязним тоном.) А тепер поговорімо про інше. Гляди, Хереа, ти щось дуже мовчазний.

ХЕРЕА. Каю, я готовий говорити. Як тільки дозволиш.

КАЛІГУЛА. Чудово. Тоді мовчи. Я краще послухав би нашого друга Муція.

МУЦІЙ (через силу). До твоїх послуг, Каю.

КАЛІГУЛА. Ну що ж, розкажи нам про свою дружину. А для початку хай стане ліворуч від мене.

Дружина Муція йде до Калігули.

Му цію, ми чекаємо.

МУЦІЙ (трохи знетямлено). Це *моя дружина, але я люблю її.

Загальний сміх.

КАЛІГУЛА. Авжеж, любиш, авжеж. Та як це банально!

Жінка вже біля нього, і він лиже їй ліве плече.

(Дедалі з більшою втіхою.) До речі, хіба ж ви не змовлялися тут, коли я зайшов? Ішлося про невеличкий заколот, ге?

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ. Каю, як ти можеш?..

КАЛІГУЛА. Це все пусте, ясочко. Старій собі потихеньку. Справді, це пусте. Ви нездатні на сміливий учинок. Я лише нагадав, що мені треба владнати кілька державних питань. Але спершу віддаймо належне наймогутнішим природним потребам. (Підводиться й забирає дружину Муція в одну з сусідніх кімнат.)

Сцена 6

Муцій ніби пробує підвестися.

КЕЗОНІЯ (приязно). Муцію, я б радо випила цього чудового вина.

Муцій, приборканий, мовчки подає вино. Загальна ніяковість. Риплять стільці. Дальший діалог трохи нещирий, роблений.

Послухай, Хереа. Чом би тобі зараз не розповісти, за віщо ви билися?

ХЕРЕА (холодно). Усе пішло від того, люба Кезоніє, що ми засперечалися: може поезія бути вбивчою чи ні.

КЕЗОНІЯ. Вкрай цікаво! Хоча такі речі не для мого жіночого розуму. Але я в захваті, що любов до мистецтва спонукала вас до бійки.

ХЕРЕА (тим же тоном). Безумовно. Га Калігула казав мені, що нема глибокої пристрасті без дрібки жорстокості.

ГЕЛІКОН. Ані кохання без тіні насильства.

КЕЗОНІЯ (щось жує). Слушна думка. Хіба не так, панове?

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ. Калігула великий знавець душ.

ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ. А як красномовно він нам говорив про сміливість!

ДРУГИЙ ПАТРИЦІЙ. Треба зібрати всі його думки. їм би й ціни не склали.

ХЕРЕА. Та й робота для нього знайшлася б. Адже очевидно, що він потребує розваги.

КЕЗОНІЯ (і далі щось їсть). Тож радійте: він про це подумав і вже пише великий трактат.

Сцена 7

Заходять Калігула і дружина Муці я.

КАЛІГУЛА. Муцію, повертаю тобі дружину. Перепрошую, піду віддам кілька наказів. (Швидко виходить).

Зблідлий Муцій підводиться. Сцена 8

КЕЗОНІЯ (до Муція, що все сто'іть). Нема сумніву, Муцію, такий трактат буде одним з найвидатніших.

МУЦІЙ (усе дивлячись на двері, крізь які вийшов Калігула). І про що ж там ідеться, Кезоніє?

КЕЗОНІЯ (байдуже). Ет! Це не для мого розуму.

ХЕРЕА. Отже, слід гадати, що там ідеться про вбивчу силу поезії.

КЕЗОНІЯ. Мабуть, що так.

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ. Он воно як! Це дасть йому роботу, як каже Хереа.

КЕЗОНІЯ. Так, ясочко. Але я певна, що вас засмутить назва цього трактату.

ХЕРЕА. Яка ж вона?

КЕЗОНІЯ. "Меч".

Сцена 9

Швидко заходить Калі гула.

КАЛІГУЛА. Перепрошую, але державних справ теж не можна відкладати. Управителю, закрий громадські комори. Я ходив підписувати декрет. Ти його знайдеш у палаті.

УПРАВИТЕЛЬ. Але...

КАЛІГУЛА. Завтра буде голод.

УПРАВИТЕЛЬ. Але народ збаламутиться.

КАЛІГУЛА (з притиском і чітко). Я кажу, що завтра буде голод. Увесь світ знає, що таке голод,— це кара. Завтра буде кара... І я зупиню її, коли мені заманеться. (Пояснює іншим.) Зрештою, в мене небагато засобів довести свою свободу. Свобода завжди буває за чужий рахунок. Це прикро, але так воно є. (Глянувши на Муція.) Згадайте, до чого доводять ревнощі і ви побачите слушність цієї думки. (Замислено.) І все-таки, як негарно бути ревнивим! Страждати від марноти та уяви! Бачити свою дружину...

Муцій стискає кулаки й розкриває рота. (Дуже швидко.) їжте, панове. Чи ви знаєте, що ми з Геліконом тяжко працюємо? Ми завершуємо невеликий трактат про страти, а ви до нього додасте нового матеріалу.

ГЕЛІКОН. Якщо тільки вашої думки спитають.

КАЛІГУЛА. Будьмо великодушні, Геліконе. Розкриємо їм наші невеличкі секрети. Давай, розділ третій, параграф перший.

ГЕЛІКОН (підводиться й механічно проказує). "Страта полегшує і звільняє. Вона всеосяжна, вона покріплює, вона справедлива — як у виконанні, так і в своєму призначенні. Умирають, бо винні. Винні тому, що так вирішив Калігула. І Калігула вирішує за весь світ. Отож, усі люди винні. З чого випливає, що помруть усі. Це питання часу й терпіння".

КАЛІГУЛА (регоче). Над чим замислились? Терпіння — ото вже знахідка! — так? А хочете — скажу, що ваше терпіння найдужче мене й тішить. А тепер, панове, можете розійтись. Хереа, ви вже не потрібні. Проте хай Кезонія лишиться] І Лепід з Октавієм! І Мерея теж. Я хотів би поговорити з вами про влаштування мого дому розпусти. Це чималий для мене клопіт.

Решта повільно виходять. Калігула очима проводжає Муція.

Сцена 10

ХЕРЕА. До твоїх послуг, Каю. Що там за біда? Дівчата негарні?

КАЛІГУЛА. Ні, але виторг малий'.

МЕРЕЯ. Треба підняти ціни.

КАЛІГУЛА. Мерея, ти втрачаєш нагоду помовчати. В твої роки такі речі вже тебе не обходять, і я не питаю твоєї думки.

МЕРЕЯ. Тоді навіщо ти сказав мені залишитись?

КАЛІГУЛА. Бо за хвилю треба буде почути безсторонню думку.

ХЕРЕА. Якщо дозволиш мені, Каю, висловити свою небезсторонню думку, то я сказав би, що цін не слід підвищувати.

КАЛІГУЛА. Так-так, звичайно. Але треба збільшити виторг. Я вже виклав свій задум Кезонії, і вона вам з'ясує. Я забагато випив, і мені хочеться подрімати.

Лягає й заплющує очі.

КЕЗОНІЯ. Це*-вкрай просто. Калігула створив нову відзнаку.

ХЕРЕА. Не бачу зв'язку.

КЕЗОНІЯ. А проте він є. Ця відзнака зватиметься орденом Громадянського Героїзму. Нею нагороджуватимуть тих громадян, що найчастіше будуть відвідувати Калігулин дім розпусти.

ХЕРЕА. Блискуче.

КЕЗОНІЯ. Сподіваюсь. Забула сказати, що нагорода присуджується щомісяця після перегляду карток відвідування. Громадянин, що за дванадцять місяців не отримав нагороди, іде у вигнання або на страту.

ТРЕТІЙ ПАТРИЦІЙ. Чому "або на страту"?

КЕЗОНІЯ. Бо Калігула каже, що це не має ніякого значення. Істотно те, що він може вибрати.

ХЕРЕА. Браво. Скарбниця вже повна.

ГЕЛІКОН. І як бачите, завдяки чисто моральним заходам. Бо, зрештою, краще оподатковувати нечестя, ніж винагороджувати чесноту, як то робиться серед республіканців.

Калігула ледь розплющує очі й дивиться на старого Мерею, що, ставши осторонь, виймає пляшечку і щось смокче з неї.

КАЛІГУЛА (лежачи й далі). Що ти п'єш, Мереє?

МЕРЕЯ. Це від ядухи, Каю.

КАЛІГУЛА (йде до нього, розпи-хаючи інших і нюхає йому рота). Ні, це протиотрута.

МЕРЕЯ. Та ні, Каю. Ти жартуєш. Я задихаюся вночі й уже довгий час уживаю ліків.

КАЛІГУЛА. Отже ти боїшся отрути?

МЕРЕЯ. Моя ядуха...

КАЛІГУЛА. Ні. Назвімо речі їхніми іменами: ти боїшся, що тебе отруять. Підозрюєш мене. Шпигуєш за мною.

МЕРЕЯ. Та всіма богами присягаюся, що ні!

КАЛІГУЛА. Ти підозрюєш мене. І в поведінці твоїй якась непокора.
МЕРЕЯ. Каю!

КАЛІГУЛА (брутально). Відповідай. (Наче математик.) Якщо ти п'єш протиотруту, то, виходить, мій намір у тому, щоб отруїти тебе.

МЕРЕЯ. Так... тобто... ні.

КАЛІГУЛА. І з тієї миті, коли я, на твою думку, зібрався отруїти тебе, ти робив усе, щоб опертися моєму бажанню.

Тиша. На початку сцени Кезонія та Хереа відходять углиб. Тільки Лепід з переляком на виду стежить за діалогом.

(Усе чіткіше й чіткіше.). А це вже складає два злочини, від яких ти не відкрутишся: або ж я не хотів заподіяти тобі смерть, і ти мене, свого імператора, підозрюєш несправедливо. Або ж я хотів, і ти, блощице, опирався моїм намірам. (Пауза. Вдоволено розглядає старого.). І що ти, Мереє, відповіси на таку логіку?

МЕРЕЯ. Вона… вона неспростовна, Каю. Але не для нашого випадку.

КАЛІГУЛА. І третій злочин — ти мене маєш за йолопа. Послухай добре. З трьох злочинів почесний для тебе тільки один — другий, бо зрозуміло, що, вирішивши, ніби я маю певний намір і почавши йому опиратись, ти повстав проти мене. Та ти ж баламут, бунтівник. Це добре. (Із сумом.) Я тебе дуже люблю, Мереє. Ось чому ти будеш засуджений за свій другий злочин, а не за інші. Ти помреш як годиться чоловікові, що повстав.

Калігула говорить, а Мерея помалу зіщулюється на стільці.

Не дякуй мені. Нема за що. Тримай. (Дає йому пляшечку і каже приязно): Випий цю отруту.

Мерея здригається від ридань і хитає головою. Калігула нетерпляче.

Ну, швидше!

Мерея намагається втекти. Але Калігула кидається за ним і ловить посеред сцени, штовхає на ослін, після короткої боротьби втискає пляшечку між зубів і розбиває її кулаком. Сіпнувшись кілька разів, з обличчям, залитим рідиною і кров'ю, Мерея помирає. Калігула підводиться й машинально витирає руки. До Кезонії, даючи їй скалку від пляшечки Мереї.

Це що? Протиотрута?

КЕЗОНІЯ (спокійно). Ні, Калігуло. Ліки від ядухи.

КАЛІГУЛА (після паузи, дивлячись на Мерею). Ну то й що. Однаковісінько. Трохи раніше, трохи пізніше. (І раптом виходить із заклопотаним виразом, усе витираючи руки.)

Сцена 11

ЛЕПІД (пригнічено). Що робити?

КЕЗОНІЯ (простосердо). Гадаю, спершу треба забрати труп. Надто вже бридкий.

Хереа та Лепід беруть тіло і тягнуть за лаштунки.

ЛЕПІД (до Хереа). Треба швидше виступити.

ХЕРЕА. Треба мати хоч дві сотні.

Заходить молодий С ц і п і о н. Помітивши Ке-зонію, сахається назад.

Сцена 12

КЕЗОНІЯ. Ходи сюди. МОЛОДИЙ СЦІПІОН. Чого тобі? КЕЗОНІЯ. Підійди. (Вона задирає йому підборіддя й дивиться у вічі.) Пауза.

(Холодно.) Він| убив твого батька? МОЛОДИЙ СЦІПІОН. Так.

КЕЗОНІЯ. Ти ненавидиш його?

МОЛОДИЙ СЦІПІОН. Так.

КЕЗОНІЯ. Хочеш убити його?

МОЛОДИЙ СЦІПІОН. Так.

КЕЗОНІЯ (забравши руку). Тоді навіщо мені це кажеш?

МОЛОДИЙ СЦІПІОН. Бо нікого не боюся. Чи його вбити, чи самому згинути — аби вже кінець. До того ж, ти не викажеш мене.

КЕЗОНІЯ. Твоя правда, не викажу. Та хочу тобі щось сказати, чи, власне, поговорити про краще в тобі.

МОЛОДИЙ СЦІПІОН. Найкраще в мені — це моя ненависть.

КЕЗОНІЯ. Тільки вислухай мене. Те, що я скажу, водночас і очевидне, і важке для розуміння. Але якщо мої слова дійдуть до слуху людського, то в світі все перекинеться догори дном.

МОЛОДИЙ СЦІПІОН. Тоді кажи.

КЕЗОНІЯ. Ще не зараз. Згадай спершу спотворене обличчя свого батька, коли йому вирвали язика. Пригадай рот, повний крові, і отой крик, ніби рев мордованої тварини.

МОЛОДИЙ СЦІПІОН. Ну. КЕЗОНІЯ. Тепер подумай про Калігу-лу.

МОЛОДИЙ СЦІПІОН (голос — сама ненависть). Ну.

КЕЗОНІЯ. А тепер слухай: спробуй зрозуміти його.

Виходить. Очманілий молодий Сціпіон залишається на сцені. Заходить Гелікон.

Сцена 13

ГЕЛІКОН. Калігула повертається: йдете їсти, поете?

МОЛОДИЙ СЦІПІОН. Геліконе, допоможи мені.

ГЕЛІКОН. Це небезпечно, голубе мій. І я не знаюся на поезії.

МОЛОДИЙ СЦІПІОН. Ти міг би допомогти. Ти багато знаєш.

ГЕЛІКОН. Я знаю, що дні минають і що слід квапитися їсти. А ще знаю, що ти міг би вбити Калігулу... І він сам був би не від того.

Заходить Калігула. Гелікон виходить.

Сцена 14

КАЛІГУЛА. А, це ти! (Зупиняється, ніби силкуючись опанувати себе.) Давно тебе не бачив. (Повільно підходячи до нього.) Що поробляєш? Усе пишеш? Покажеш мені свої останні речі?

МОЛОДИЙ СЦІПІОН (зніяковілий, його теж роздирають навпіл ненависть і ще невідь-яке почуття). Я написав вірші, Цезарю.

КАЛІГУЛА. Про що?

МОЛОДИЙ СЦІПІОН. Не знаю, Цезарю. Мабуть, про природу.

КАЛІГУЛА (невимушеніше). Гарна тема. І широка. І що вона дає тобі, ця природа?

МОЛОДИЙ СЦІПІОН (оговтавшись, іронічним, лихим тоном). Втішає, що я не Цезар.

КАЛІГУЛА. А! Гадаєш, що вона б утішила мене за те, що я Цезар?

МОЛОДИЙ СЦІПІОН (тим самим тоном). Авжеж, вона гоїть і болючіші рани.

КАЛІГУЛА (з незвичайною простотою). Рани? Ти це кажеш так злісно. Бо я вбив твого тата. Але якби ти знав, яке точне це слово. Рани! (Змінивши тон.) Тільки ненависть робить людей розумнішими.

МОЛОДИЙ СЦІПІОН (напружено). Я відповів на твоє питання про природу.

Калігула сідає, дивиться на Сціпіона, раптом хапає його за руки й силоміць ставить навколішки перед собою. Бере його обличчя в руки.

КАЛІГУЛА. Читай свого вірша.

МОЛОДИЙ СЦІПІОН. Благаю тебе, Цезарю, не треба.

КАЛІГУЛА. Чому?

МОЛОДИЙ СЦІПІОН. Я не маю його при собі.

КАЛІГУЛА. І не можеш згадати?

МОЛОДИЙ СЦІПІОН. Ні.

КАЛІГУЛА. Принаймні скажи, що там у ньому?

МОЛОДИЙ СЦІПІОН (і далі відчужено й ніби жалкуючи). Я говорив...

КАЛІГУЛА. Ну?

МОЛОДИЙ СЦІПІОН. Ні, не знаю...

КАЛІГУЛА. А ти спробуй...

МОЛОДИЙ СЦІПІОН. Я говорив про узгодженість між землею...

КАЛІГУЛА (уриваючи його, замислено). ...між землею і ногами.

МОЛОДИЙ СЦІПІОН (уражений, вагається і провадить далі). Справді, щось таке...

КАЛІГУЛА. Далі.

МОЛОДИЙ СЦІПІОН. ...а ще про обриси римських пагорбів, про минущу, несподівану лагідність, якої надають їм сутінки...

КАЛІГУЛА. ...і про свист ластівок у роз'яснілому небі.

МОЛОДИЙ СЦІПІОН (трохи розм'якнувши). Так, і це теж.

КАЛІГУЛА. Ну?

МОЛОДИЙ СЦІПІОН. І про ту нетривку хвилину, коли повнозлоте ще небо раптом одвертається й за мить показує друге своє обличчя, всіяне блискучими зорями.

КАЛІГУЛА. І про пахощі диму, дерев

і води, що підносяться від землі насупроти ночі...

МОЛОДИЙ СЦІПІОН (вже природно). ...сюрчання коників і тепло від каменю будинків та вулиць, собаки, гуркіт останніх возів, голоси селян...

КАЛІГУЛА. ...і повиті сутінками дороги поміж мастикових та оливкових гаїв...

МОЛОДИЙ СЦІПІОН. Так, так! Це все є! Але звідки ти знаєш?

КАЛІГУЛА (пригортаючи молодого Сціпіона до себе). Сам не знаю. Може тому, що ми любимо однакові істини.

МОЛОДИЙ СЦІПІОН (здригаючись, ховає обличчя на грудях Калігули). То байдуже, бо все, що я таїв у своєму серці, набирає подоби любові!

КАЛІГУЛА (і далі ласкаво). Це чеснота великих душ, Сціпіоне. От якби мені твоя щирість! Але я добре знаю силу свого потягу до життя, він не задовольниться природою. Ти цього не можеш збагнути. Ти з іншого світу. Твоя чистота виявляється в добрих ділах, а моя чистота — у злих.

МОЛОДИЙ СЦІПІОН. Я можу зрозуміти.

КАЛІГУЛА. Ні, це щось у мені, це тихе плесо з гнилим баговинням. (Раптом змінивши тон.) Твій вірш, напевно, гарний. Але якщо хочеш знати мою думку…

МОЛОДИЙ СЦІПІОН (так само зворушений). Так.

КАЛІГУЛА. У ньому бракує крові.

Сціпіон відсахнувся і з жахом дивиться на Ка-лігулу. Відступаючи, далі говорить глухим голосом, пильно дивлячись на Калігулу.

МОЛОДИЙ СЦІПІОН. Ох, потвора! Отруйна потвора! Ти знову прикидався. Прийшов блазнювати, так? І що, вдоволений собою?

КАЛІГУЛА (з деяким сумом). У твоїх словах правда. Я прикидався.

МОЛОДИЙ СЦІПІОН (так само обурено). О! Яке гидке і кровожерне у тебе серце! І скільки в тобі лютої злоби і ненависті!

КАЛІГУЛА (лагідно). А тепер по-мовч.

МОЛОДИЙ СЦІПІОН. Як я жалію і ненавиджу тебе!

КАЛІГУЛА (люго). Замовкни.

МОЛОДИЙ СЦІПІОН. І якою жахливою мусить бути твоя самотність!

КАЛІГУЛА (розлютившись, кидається на нього й бере за комір, струшує.) Самотність! А ти сам знаєш, що це таке? Самотність поетів і кволих. Самотність? Але яка? Ет! Ти не знаєш, що самотнім не буваєш ніколи! Скрізь нас супроводить постійний тягар майбутнього й минулого! Ті, кого ми вбили, залишаються з нами. Та якби тільки вони, то це ще нічого. Але ті, кого ти любив, ті, кого ти не любив, але вони любили тебе, жалі, бажання, прикрощі й утіха, повії та гурт богів. (Відпускає його й повертається на своє місце.) Це я самотній! Ех! Якби, принаймні, замість моєї затруєної самотності я міг тішитися істинною тишею і шелестом листя! (Сідає, з раптовою втомою.) Самотність! Та ні, Сціпіоне. Вона вся сповнена скреготу зубів і відлуння колишнього брязкоту й гамору. І біля жінки, яку я голублю, коли ніч замикається навколо, покинувши моє нарешті вдоволене тіло, що ніби завагалося поміж життям і смертю, моя самотність вщерть виповнюється гострим

і солодким запахом жіночих пахвин; а вона сама в забутті ще тулиться до мене.

Вигляд у нього знеможений. Довга тиша. Молодий Сціпіон заходить іззаду і нерішуче підходить до Калігули. Простягає до Калігули руку й кладе на плече. Не обертаючись, Калігула накриває її зверху своєю.

МОЛОДИЙ СЦІПІОН. Всі люди мають у житті якусь розраду, вона допомагає їм жити. Це до неї вони звертаються, коли вкрай знесилені.

КАЛІГУЛА. Правда, Сціпіоне.

МОЛОДИЙ СЦІПІОН. Хіба в твоєму житті нема чогось подібного, притулку, в якому ти міг би виплакатись?

КАЛІГУЛА. Чому ж, є.

МОЛОДИЙ СЦІПІОН. Що саме?

КАЛІГУЛА (повільно). Зневага.

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ Сцена 1

Завісу не піднято, а вже чути кимвали й барабан. Завіса відкривається, і на сцені щось ніби ярмарку. В центрі запона, перед якою на підвищенні Гелікон та Кезонія. З обох боків кимвалісти. Спиною до глядачів сидить кілька патриціїв і молодий Сціпіон.

ГЕЛІКОН [ніби закликаючи покупців). Підходьте! Підходьте!

Кимвали.

Боги ще раз зійшли на землю. Кай, Цезар і Бог на прізвисько Калігула уособлює їх своєю чисто людською подобою. Підходь, усе смертне вайло, диво божисте станеться на наших очах. Заради благословенного правління Калігули божі таємниці відкрилися для всіх.

Кимвали.

КЕЗОНІЯ. Підходьте, панове! Поклоняйтеся і жертвуйте ваші оболи. Небесна таїна сьогодні достуцна й для найубогішої калитки.

Кимвали.

ГЕЛІКОН. Олімп із своїми лаштунками, чварами, капцями та слізьми. Підходьте! Підходьте! Уся правда про ваших богів!

Кимвали.

КЕЗОНІЯ. Поклоняйтеся і жертвуйте ваші оболи. Підходьте, панове. Вистава починається.

Кимвали. Раби приносять на поміст різні речі.

ГЕЛІКОН. Разюче відкриття істини, невидане втілення її. Величні оздоби божого маєстату на землі, надзвичайне

і нечуване видовисько, блискавка, Раби запалюють грецькі вогні,

грім,

Котять бочку з камінням.

сама доля з її переможною ходою. Підходьте й дивіться!

Скидає запону, й на' п'єдесталі видно Калі-гулу, що карикатурно зображає Венеру.

КАЛІГУЛА (приязно). Сьогодні я Венера.

КЕЗОНІЯ. Поклоніння починається. Падайте ниць (усі, крім Сціпіона, падають) і повторюйте за мною священну молитву до Калігули-Венери: "Богине страждання і танцю..."

ПАТРИЦІЇ, танцю..."

КЕЗОНІЯ. гірка і липка

ПАТРИЦІЇ, гірка і липка

КЕЗОНІЯ. і печаль..."

ПАТРИЦІЇ, і печаль..."

КЕЗОНІЯ. рив..."

ПАТРИЦІЇ, рив..."

"Богине страждання і

"Народжена в хвилях, від солі та шумовиння..." "Народжена в хвилях, від солі та шумовиння". "Ти, що ніби і сміх,

"Ти, що ніби і сміх,

"...розчарування й по-

"...розчарування й по-

КЕЗОНІЯ. "Навчи нас байдужості, що відроджує жагу..."

ПАТРИЦІЇ. "Навчи нас байдужості, що відроджує жагу..."

КЕЗОНІЯ. "Відкрий нам .істину про цей світ, бо він не знає її..."

ПАТРИЦІЇ. "Відкрий нам істину про цей світ, бо він не знає її..."

КЕЗОНІЯ. "І піднеси нашу життєву снагу до височин цієї незрівнянної істини..."

ПАТРИЦІЇ. "І піднеси нашу життєву снагу до височин цієї незрівнянної істини..."

КЕЗОНІЯ. Спочиньмо!

ПАТРИЦІЇ. Спочиньмо!

КЕЗОНІЯ (продовжуючи). "Утіш нас своїми дарами, уділи нам своєї безсторонньої жорстокості і своєї неупе-редженої ненависті, яви нам свої длані, сповнені квітами й убивствами".

ПАТРИЦІЇ, "...сповнені квітами й убивствами".

КЕЗОНІЯ. "Прихисти своїх блудних дітей. Дай їм притулок, вільний від твоєї байдужої й болісної любові. Дай нам пристрастей без бажань, безпричинних скорбот і радощів без майбутнього..."

ПАТРИЦІЇ, "...і радощів без майбутнього..."

КЕЗОНІЯ. "Ти, така холодна й палюча, нелюдська, але ж така земна, сп'яни нас вином своєї рівності і прихисти назавжди в своєму чорному і бридкому серці".

ПАТРИЦІЇ, "...сп'яни нас вином своєї рівності і прихисти назавжди в своєму чорному і бридкому серці".

Коли патриції вимовили останню фразу, Калігула, досі нерухомий, пирхає і озивається гучним голосом.

КАЛІГУЛА. Гаразд, діти мої, ваші бажання будуть справджені.

Сідає на поміст, схрестивши ноги. Один за одним патриції вклякають, кидають оболи й стають праворуч, перед тим як піти.

Останній, кваплячись, забув про обол і відходить. Калігула враз скочив на рівні.

Гей! Гей! Іди сюди, хлопче. Поклонятися — це добре, та збагачувати краще. Дякую. Все як слід. Якби боги не мали іншого багатства, крім любові смертних, вони були б бідні, як Калігула. А тепер, панове, можете йти і звістити місту про надзвичайне диво, якому "ви були свідками: ви бачили Венеру саме так, як тільки можуть бачити ваші плотські очі; і Венера розмовляла з вами. Ідіть, панове.

Патриції рушають.

Хвилиночку! До виходу простуйте лівим коридором. Бо в правому стоїть варта, чекає, щоб убити вас.

Патриції квапливо, штовхаючись, виходять. Раби й музики зникають.

Сцена 2

Гелікон свариться на Сціпіона пальцем.

ГЕЛІКОН. Сціпіоне, ти знову робиш із себе анархіста!

СЦІПІОН (до Калігули). Ти блюзнив, Каю.

ГЕЛІКОН. А що це за слово таке?

СЦІПІОН. Скривавивши землю, ти сквернищ небо.

ГЕЛІКОН. Цей молодик полюбляє гучні фрази. (Іде й лягає на килим.)

КЕЗОНІЯ (дуже спокійно). Гляди, хлопче, нині в Римі гине люд за куди менше пишнослів'я.

СЦІПІОН. Я наважився сказати Каєві правду.

КЕЗОНІЯ. Чуєш, Калігуло, цього й бракувало твому пануванню — доброго проповідника!

КАЛІГУЛА (зацікавлений). Отже, ти віриш у богів, Сціпіоне?

СЦІПІОН. Ні.

КАЛІГУЛА. Тоді не розумію: чому так квапишся викривати блюзнірство?

СЦІПІОН. Я можу не поділяти чиїхось поглядів, але вважаю, що не гоже їх неславити або відбирати в інших право у щось вірити.

КАЛІГУЛА. Але ж це скромність, справжня скромність! О, любий Сціпіоне, як ти мене потішив! І як я заздрю, ти ж знаєш... Бо це єдине почуття, якого я, мабуть, не зазнаю ніколи.

СЦІПІОН. Ти заздриш не мені, а самим богам.

КАЛІГУЛА. Ну якщо вже хочеш, то хай це буде найбільшою таємницею мого владарювання. Усе, що можна закинути мені сьогодні,— це те, що я досяг невеликого поступу на шляху свободи та влади. Того, хто любить владу, суперництво богів трохи дратує. Я його усунув. Я довів цим вигаданим богам, що людина, коли хоче, може й без учнівства братись до їхнього сміховинного ремесла.

СЦІПІОН. Каю, оце й є блюзнірство.

ГЕЛІКОН. Ні, Сціпіоне, це прозірливість. Я просто зрозумів, що нема іншого способу дорівнятися богам: досить бути жорстокими, як вони.

СЦІПІОН. Досить бути тираном.

КАЛІГУЛА. А що воно таке — тиран?

СЦІПІОН. Засліплена душа.

КАЛІГУЛА. Ще неправда, Сціпіоне. Тиран — той, хто віддає люд у жертву своїм ідеям або прагненням. У мене нема ідей, а маючи всі почесті та владу, я ні до чого не і прагну. І якщо я користуюсь владою, то тільки щоб відшкодувати.

СЦІПІОН. Що?

КАЛІГУЛА. Глупоту й злостивість богів.

СЦІПІОН. Злостивість не відшкодуєш злостивістю. Влада — не розв'язок. Я знаю один єдиний спосіб урівноважити світове зло.

КАЛІГУЛА. Який же?

СЦІПІОН. Бідність.

КАЛІГУЛА (розглядаючи й обмацуючи свої ноги). Треба, щоб я спробував і таке.

СЦІПІОН. А тим часом скільки людей гине навколо тебе!

КАЛІГУЛА. Щоб ти знав, Сціпіоне, дуже мало. Знаєш, скількох воєн я уник?

СЦІПІОН. Ні.

КАЛІГУЛА. Трьох. А знаєш, чому уник?

СЦІПІОН. Бо ти не дбаєш про велич Риму.

КАЛІГУЛА. Ні, бо я шаную людське життя.

СЦІПІОН. Ти глузуєш із мене, Каю.

КАЛІГУЛА. Принаймні, я ставлю його вище від завойовницьких ідеалів. Але правда, що я його шаную не більше, ніж своє власне. Якщо мені легко вбити, то це тому, що самому неважко померти. Ні, чим більше я міркую, тим більше переконуюсь: я не тиран.

СЦІПІОН. Це байдуже, бо ти обходишся нам так само дорого, якби був натуральним тираном.

КАЛІГУЛА (трохи нетерпеливля-чись). Якби ти полічив, то знав, що найменша війна, розпочата розсудливим тираном, обійшлась би вам у тисячу разів дорожче, ніж мої фанаберії.

СЦІПІОН. Принаймні це було б розсудливо. Таке можна збагнути.

КАЛІГУЛА. Але доля незбагненна, і тому я сам заступив її. Я надягнув на себе тупу скам'янілу маску бога. Саме їй щойно вчилися поклонятись твої приятелі.

СЦІПІОН. І це теж блюзнірство, Каю.

КАЛІГУЛА. Ні, Сціпіоне, це драматичне мистецтво! Помилка всіх цих людей у тому, що вони мало вірять у театр. Якби вірили, то знали б, що кожному дозволено грати небесні трагедії і ставати богом. Досить загартувати серце.

СЦІПІОН. Може й справді, Каю. Але якщо воно так, тоді, гадаю, ти зробив усе необхідне, щоб якогось дня навколо тебе повстали, в свою

чергу безжальні, легіони людей-богів і за мить утопили в крові твою божистість.

КЕЗОНІЯ. Сціпіоне!

КАЛІГУЛА (твердим, чітким голосом). Хай, Кезоніє. Ти й сам не повіриш, як ти влучно сказав, Сціпіоне: я зробив необхідне. Мені важко уявити той день, про який ти говориш. Хоч іноді я марю ним. І в кожном^ обличчі, що висувається з хижої пітьми, у спотворених ненавистю й страхом рисах я тоді справді з утіхою впізнаю єдиного бога, якого я шанував на землі,— боязкого й жалюгідного, як людське серце. (Роздратовано.) А тепер забирайся. Ти вже й так наговорився. (Змінивши тон.) Зараз мені треба фарбувати нігті на ногах.

Всі виходять, крім Гелікона, який ходить навколо Калігули, що зосереджено заходився коло своїх нігтів.

Сцена 3

КАЛІГУЛА. Геліконе!

ГЕЛІКОН. Що? І

КАЛІГУЛА. Як там твоя робота?

ГЕЛІКОН. Яка робота?

КАЛІГУЛА. Ну-ну!.. З місяцем!

ГЕЛІКОН. Посувається. Треба мати терпіння. Та я хотів би поговорити з тобою.

КАЛІГУЛА. Я, може, й мав би терпіння, але в мене мало часу. Треба робити швидко, Геліконе.

ГЕЛІКОН. Я вже тобі казав, що стараюся. Але насамперед маю сказати тобі щось важливе.

КАЛІГУЛА (ніби й не почувши). Знай, що я вже здобував його.

ГЕЛІКОН. Кого?

КАЛІГУЛА. Місяць.

ГЕЛІКОН. Так, авжеж. Але ти знаєш, що на тебе готують замах?

КАЛІГУЛА. І я здобував його сам. Щоправда, тільки двічі чи тричі. Та однаково, я його здобував.

ГЕЛІКОН. Я вже давно намагаюсь поговорити з тобою.

КАЛІГУЛА. Це було торік улітку. І відтоді, як я розглядав та пестив його на колонах у саду, місяць нарешті зрозумів.

ГЕЛІКОН. Каю, припинімо цю гру. Хоч ти й не хочеш мене слухати, але хай там що, а я мушу говорити. Тим гірше, якщо не почуєш.

КАЛІГУЛА (і далі фарбуючи нігті на ногах). Цей лак нікудишній. Та повернімось до місяця: це було чарівної серпневої ночі. (Гелікон ображено відвертається і стоїть мовчки.) Він мінявся на виду. Я вже лежав. Спершу, геть кривавий, він нависав над обрієм. Потім почав підніматися, все легше й швидше. І чим вище був, тим яснішав. Став ніби озером молочної води серед ночі, повної мерехтливих зірок. Став тоді теплим, лагідним, легким і відкритим. Переступивши поріг кімнати і з неквапною певністю дійшов до мого ліжка, закотився в нього, огорнув

мене своїм сяйвом і усмішками... Ні, таки цей лак нікудишній. Але бач, Геліконе, я зовсім не хизуюсь, що здобув його.

ГЕЛІКОН. Хочеш почути і знати, що тобі загрожує?

КАЛІГУЛА (зупиняється й пильно на нього дивиться). Я хочу тільки місяць, Геліконе. Я наперед знаю, хто мене вб'є, але я ще не оволодів усім, що спонукає мене до життя. І тому я хочу місяць. І ти не з'явишся перед мої очі, аж поки дістанеш його.

ГЕЛІКОН. Тоді я виконаю свій обов'язок і скажу, що маю сказати. Проти тебе готують заколот. Очолює його Хереа. Я підібрав оцю табличку, з якої можеш довідатись про суть справи. Я кладу її тут. (Кладе табличку на стільця і виходить.)

КАЛІГУЛА. Ти куди, Геліконе?

ГЕЛІКОН (на порозі). Шукати тобі місяць.

Сцена 4

Хтось шкрябає у двері навпроти. Калігура враз обертається й бачить Старого Патриція.

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ (вагаючись). Дозволиш, Каю?

КАЛІГУЛА (нетерпляче). Гаразд! Заходь. (Дивлячись на нього.) Ну, ясочко, ти прийшов знову подивитися на Венеру?

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ. Ні, не тому. Ох, пробач, Каю... я хочу сказати... ти знаєш, як я люблю тебе... я хочу тільки спокійно дожити решту своїх днів...

КАЛІГУЛА. Хутко! Хутко!

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ. Гаразд, гаразд. Зрештою... (Поквапно.) Це вкрай важливе, ось і все.

КАЛІГУЛА. Ні, це дурниця.

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ. Але що, Каю?

КАЛІГУЛА. А про що ми, любасю, говоримо?

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ (озирається навколо). Так би мовити... (Крутиться і нарешті вичавлює.) Змова проти тебе...

КАЛІГУЛА. Сам бачиш, це, як я й казав,— чиста собі дурниця.

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ. Каю, вони хочуть тебе вбити.

КАЛІГУЛА (іде до нього й бере за плечі). Знаєш, чому я не можу тобі повірити?

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ (піднявши руку ніби для присяги). Всіма богами, Каю...

КАЛІГУЛА (лагідно, помалу підштовхуючи його до дверей). Не присягайся, тільки не присягайся. Краще послухай. Якщо твої слова — правда, то слід вважати, що ти зрадив своїх друзів, так?

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ (трохи очманіло). Так би мовити, Каю, моя любов до тебе...

КАЛІГУЛА (тим самим тоном). Але я не можу такого думати. В мене така відраза до боягузів, що я ніколи не вагаюся стратити зрадника. А я

добре знаю, чого ти вартий. І, певне, ти не хочеш ані зраджувати, ані помирати?

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ. Аякже, Каю, аякже!

КАЛІГУЛА. Отже, ти бачиш, що в мене є підстави не вірити тобі. Ти ж не боягуз, ні?

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ. Ні...

КАЛІГУЛА. І не зрадник?

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ. Та вже ж, ні, Каю.

КАЛІГУЛА. Тобто змови нема, скажи мені, це ж був жарт?

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ (знічено). Жарт, простий собі жарт...

КАЛІГУЛА. І виходить, ніхто не хоче мене вбити?

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ. Ніхто, правда, ніхто.

КАЛІГУЛА (дихаючи з силою, потім повільніше). Тоді, ясочко, щезни. Людина честі — така рідкісна тварина в нашому світі, що мені несила довго на неї дивитись. Треба лишитися на самоті й порозкошувати цією чудовою миттю.

Сцена 5

Калігула якусь хвилину дивиться на табличку. Бере до рук і читає. Важко дихає і кличе охоронця.

КАЛІГУЛА. Приведи Хереа. Охоронець пішов.

Стривай.

Охоронець зупиняється. Та добре пильнуй його.

Охоронець виходить.

Калігула ходить туди-сюди. Потім підходить до дзеркала.). Йолопе, ти вирішив бути логічним. Хочеться знати лиш одне: як далеко це зайде. (Іронічно.) Якщо тобі принесуть місяць, усе зміниться, так? Неможливе стане можливим, і водночас усе стане іншим. Навіщо, Калігуло? Хто може знати? (Роздивляється навколо.) Цікаво, що навколо мене все менше людей. (До дзеркала, глухим голосом.) Багато смертей, багато мерців, тому так порожньо. Навіть якщо мені й принесуть місяць, я не зможу вернутись назад. Навіть якби мертві знов оживали під променем сонця, то вбивства не припинилися б. (Люго.) За логікою, Калігуло, треба йти за логікою. Влада аж до кінця, розкутість до кінця. Ні, назад не вертаються, треба йти до завершення!

Заходить Хереа.

Сцена 6

Калігула, відкинувшись на стільці, закутується в плащ. Вигляд у нього знеможений.

ХЕРЕА. Ти мене кликав, Каю? КАЛІГУЛА (кволим голосом). Так, Хереа. Варто! Смолоскипи!

Мовчанка.

ХЕРЕА. Маєш мені щось сказати? КАЛІГУЛА. Ні, Хереа.

Мовчанка.

ХЕРЕА (трохи роздратований). Ти певен, що хочеш мене бачити?

КАЛІГУЛА. Цілком певен, Хереа. (Знову на деякий час замовкає. Раптом поквапно.) Але вибач мені. Я не можу зосередитись і погано приймаю тебе. Сідай, і поговорімо як друзі. Хочеться трохи поговорити з кимось розумним.

Хереа сідає. Уперше від початку п'єси Калігула здається природним.

Хереа, ти віриш, що двоє чоловіків, які мають однакову душу й гідність, можуть, принаймні раз у житті, говорити від щирого серця — ніби вони голі один перед одним, очищені від упереджень, дрібних інтересів та брехні, якою вони живуть?

ХЕРЕА. Гадаю. Каю, що таке можливе. Але вважаю, що тй нездатний до цього.

КАЛІГУЛА. Маєш рацію. Я хотів тільки знати, чи твоя думка така, як у мене. Тоді надягаймо маски. Вдаваймося до брехні. Говорімо так, ніби б'ємося, вкриті нещирістю з голови до п'ят. Хереа, чому ти мене не любиш?

ХЕРЕА. Бо в тобі, Каю, нема чого любити. Бо любити не накажеш. А ще тому, що я занадто добре розумію тебе, і не можна любити те своє обличчя, яке намагаєшся приховати від усіх.

КАЛІГУЛА. Чому ти ненавидиш мене?

ХЕРЕА. А тут, Каю, ти помиляєшся. Я не ненавиджу тебе. Просто вважаю шкідливим і жорстоким, егоїстичним і марнославним. Але я не можу ненавидіти тебе, бо не вірю, що ти щасливий. Не можу й зневажати тебе, бо знаю, що ницості в тебе нема.

КАЛІГУЛА. Тоді чому ти хочеш убити мене?

ХЕРЕА. Я вже сказав: бо вважаю шкідливим. Хочу тішитися безпекою, мені вона потрібна. Більшість людей такі, як я. Вони нездатні жити у світі, де найхимерніша ідея може за мить увійти в реальне життя, і здебільшого вона і входить у нього, як ніж у серце. Я вже більше не хочу жити в такому світі. Волію почувати себе впевнено.

КАЛІГУЛА. Але ж безпека й логіка не мирять між собою. ,

ХЕРЕА. Правда. Нехай це не логічна, зате тверeза думка. і

КАЛІГУЛА. Говори далі.

ХЕРЕА. Мені вже нема чого казати. Я не хочу розуміти твою логіку. Маю інший погляд на обов'язки людини. Знаю, що більшість твоїх підлеглих мислить так само. Ти заважаєш усім. І природно, що тебе не стане.

КАЛІГУЛА. Все це дуже ясно і законно. Для більшості людей це було б навіть очевидно. Проте не для тебе. Ти розумний, а за розум платять дорого або ж його відкидають. плачу. А чому ти не хочеш ані відкинути, ані платити за нього? І

ХЕРЕА. Бо я прагну жити й бути щасливим. На мою думку, ні те, ні те не буде можливе, якщо дати волю безглуздю з усіма його наслідками. Я такий, як усі. Щоб почувати себе вільним, іноді хочу смерті тих, кого люблю, бажаю жінок, яких закони родини чи дружби мені забороняють бажати. Щоб бути логічним, я, отже, мушу вбивати або захоплювати. Але вважаю, що такі непевні думки не мають значення. Якщо весь світ стане їх здійснювати, ми не зможемо ні жити, ні бути щасливими. Ще раз кажу, саме це й непокоїть мене.

КАЛІГУЛА. Тоді треба думати, що ти віриш у якусь вищу ідею.

ХЕРЕА. Я вірю, що є кращі і гірші вчинки.

КАЛІГУЛА. А для мене вони всі однакові.

ХЕРЕА. Я це знаю, і тому я не ненавиджу тебе. Але ти заважаєш, і треба, щоб тебе не стало.

КАЛІГУЛА. Цілком слушно. Але навіщо ти кажеш це мені, й ризикуєш життям?

ХЕРЕА. Бо інші стануть на моє місце, і до того ж я не люблю брехати.

Мовчанка.

КАЛІГУЛА. Хереа!

ХЕРЕА. Слухаю, Каю.

КАЛІГУЛА. Ти віриш, що двоє чоловіків, які мають однакову душу й гідність, можуть, принаймні раз у житті, розмовляти щиро?

ХЕРЕА. Вірю, що саме це ми й робимо зараз.

КАЛІГУЛА. Так, Хереа. Хоча ти вважав мене нездатним до такого.

ХЕРЕА. Даруй, Каю, визнаю провину і дякую тобі. А тепер чекаю твого присуду.

КАЛІГУЛА (неуважно). Мого присуду? А! Ти хочеш сказати... (Витягає табличку з-під плаща.) Пізнаєш цю річ, Хереа?

ХЕРЕА. Я знав, що вона в тебе.

КАЛІГУЛА (схвильовано). Так, Хереа, навіть твоя щирість була вдавана. Двоє чоловіків не розмовляли від щирого серця. Та це

неважливо. Припинімо ж гру в одвертість і починаймо жити як раніше. Але спробуй зрозуміти те, що я говоритиму, щоб ти відчув, як мені прикро і чого я хочу. Слухай, Хереа. Ця табличка — єдиний доказ.

ХЕРЕА. Я піду звідси, Каю. Я втомився від такої блазенської гри. Занадто добре її знаю і не хочу більше в неї встрявати.

КАЛІГУЛА (тим самим пристрасним і напруженим голосом). Побудь іще. Це доказ, так?

ХЕРЕА. Я не вважаю, що потрібні докази для вбивства людини.

КАЛІГУЛА. Це правда. Але одного разу я хочу зробити навпаки. Це нікому не зашкодить. Приємно час від часу суперечити собі. Це дає відпочинок. Мені треба відпочити, Хереа.

ХЕРЕА. Я не розумію цього, і мені не до вподоби такі ускладнення.

КАЛІГУЛА. Звичайно, Хереа. Ти людина тверезa. Ти не прагнеш нічого надзвичайного. (Заходячись реготом.) Ти хочеш жити і бути щасливим. І все!

ХЕРЕА. Вважаю, що нам краще припинити розмову.

КАЛІГУЛА. Ще ні. Трохи потерпи, гаразд? Цей доказ у мене, дивись. Мені заманулося вважати, що я не можу стратити вас без нього. Це моя думка і мій відпочинок. Ну, то дивись же, на що перетворюються докази в руках імператора.

Підносить табличку до смолоскипа. Хереа підходить ближче. Між ними смолоскип. З таблички починає капати віск,

Ти бачиш, заколотнику! Віск тане, і так само швидко, як зникає доказ, ранок невинності прокидається на твоєму обличчі. Яке, Хереа, в тебе гарне і чисте чоло. Яке добро — бути невинним, яке добро! Дивуйся моїй владі. Навіть боги не можуть повернути невинності, не покаравши перед тим. А твоєму імператорові треба тільки пломінця, щоб розгрішити й надихнути тебе. Живи далі, Хереа, будь вірним аж до кінця отим чудовим думкам, які ти виклав. Твій імператор чекає спочинку. Це його спосіб жити і бути щасливим.

Хереа вражено дивиться на Калігулу. Робить ледь помітний рух, здається, він збагнув, розкриває рота й швидко виходить. Калігула й далі тримає табличку над полум'ям і з посмішкою проводжає Хереа поглядом.

Завіса

ДІЯ ЧЕТВЕРТА Сцена 1

Сцена в півсутіні. Заходять Хереа та Сці-п і о н. Хереа йде праворуч, потім ліворуч і повертається до Сціпіона.

СЦІПІОН (із суворим виглядом). Чого ти хочеш від мене?

ХЕРЕА. Час підганяє. Ми мусимо бути непохитні в тому, що збираємось робити.

СЦІПІОН. А хто каже, що я вагаюся? ХЕРЕА. Ти не був на зборах учора. СЦІПІОН (відвертаючись). Не був, Хереа.

ХЕРЕА. Сціпіоне, я старший від тебе і не маю звички просити допомоги. Але ти мені справді потрібний. За це вбивство повинні взяти відповідальність люди поважні. Серед цих уражених амбіцією і ницим: .страхом змовників тільки у нас двох чисті думки. Я знаю, якщо

ти й покинеш нас, то нічого не викажеш. Та це байдуже. Я лише хочу, щоб ти залишався з нами.

СЦІПІОН. Я розумію тебе. Але присягаюсь, я не можу.

ХЕРЕА. Отже, ти з ним?

СЦІПІОН. Ні. Не можу бути проти нього. (Пауза, потім глухо.) Якби я вбивав його, то, принаймні, моє серце було б із ним.

ХЕРЕА. Але ж він убив твого батька!

СЦІПІОН. Так, із того все почалося. Та на тому воно й скінчилося.

ХЕРЕА. Він заперечує те, що ти визнаєш. І глузує з того, що ти шануєш.

СЦІПІОН. Це правда, Хереа. Проте щось у мені нагадує його. Однаковий вогонь палить нам серце.

ХЕРЕА. Але є хвилини, коли треба вибирати. Я змусив замовкнути в собі те, що могло нагадувати його.

СЦІПІОН. Я не можу вибрати, бо страждаю не так від власних скорбот, як від його страждань. Моє горе цілком зрозуміле.

ХЕРЕА. Отже, ти вибрав, і вважаєш його правим.

СЦІПІОН (кричить). Ох! Благаю тебе, Хереа, повір: ніхто, вже ніхто ніколи не буде правим для мене.

Пауза. Вони дивляться один на одного.

ХЕРЕА (зворушено, підходячи до Сціпіона). Знай, що я ще більше ненавиджу його за те, що він зробив із тобою.

СЦІПІОН. Так, він навчив мене скрізь шукати підстави.

ХЕРЕА. Ні, Сціпіоне, він збезнадіїв тебе. А позбавити надії юну душу — злочин, який перевершує все, що він накоїв досі. Присягаюсь, тільки за це я вбив би його не вагаючись.

Прямує до виходу. Заходить Гелікон.

Сцена 2

ГЕЛІКОН. Я шукаю тебе, Хереа. Калігула влаштовує тут невелику дружню вечірку, треба, щоб ти був на ній. (Повертається до Сціпіона.) А в тобі, дурнику, нема ніякої потреби. Можеш іти.

СЦІПІОН (уже виходячи, обертається до Хереа). Хереа!

ХЕРЕА (дуже лагідно). Так, Сціпіоне.

СЦІПІОН. Спробуй зрозуміти.

ХЕРЕА (дуже лагідно). Ні, Сціпіоне.

Сціпіон і Гелікон виходять.

Сцена 3

За лаштунками брязкіт зброї. З правого боку заходять двоє охоронців, ведучи Старого Патриція і Першого Патриц і я, які виказують усі ознаки переляку.

ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ (до охоронця, намагаючись говорити твердо). Зрештою, чого хочуть від нас так пізно вночі?

ОХОРОНЕЦЬ. Сідай отут. (Вказує на стільці праворуч.)

ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ. Коли ми, як і всі інші, маємо померти, нащо стільки тяганини.

ОХОРОНЕЦЬ. Сідай отут, старий вислюче.

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ. Сідаймо. Він нічого не знає. Це ж очевидно.

ОХОРОНЕЦЬ. Так, ясочко, це очевидно.

Виходить.

ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ. Я знав, що треба діяти швидко. Тепер на нас чекають тортури.

Сцена 4

ХЕРЕА (спокійно, сідаючи). Про що йдеться?

ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ і СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ (разом). Змову викрито.

ХЕРЕА. Ну, й що далі?

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ (тремтячи). Будуть тортури.

ХЕРЕА (незворушно). Пригадую, як Калігула дав двадцять чотири тисячі сестерціїв злодію-рабу, що не зізнався під тортурами.

ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ. Ну, то завдаток ми вже отримали.

ХЕРЕА. Ні, але це доводить, що він любить сміливість, а ви повинні відповідати за себе. (До Старого Патриція.) Ти можеш не цокотіти зубами? Мене той цокіт жахає.

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ. Це я...

ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ. Досить балачок. Це ж ідеться про наше життя.

ХЕРЕА (лагідно). Ви знаєте улюблені слова Калігули?

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ (мало не плаче). Так. Він їх каже катові: "Вбивай повільно, щоб він відчув смерть".

ХЕРЕА. Ні, у нього є ще дошкульніші. Після страти він позіхає і каже повагом: "А найбільше мене захоплює моя нечутливість".

ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ. Ви чуєте?

Брязкіт зброї.

ХЕРЕА. Ці слова викривають людину слабку.

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ. Може ти припиниш свої філософські роздуми? Мене бере жах.

В глибині сцени заходить раб, який приносить зброю і розкладає її на стільці.

ХЕРЕА (не бачить його). Принаймні визнаймо, що вплив у нього незаперечний. Він змушує думати. Він усіх змушує думати. Небезпека — ось що змушує думати. І тому його так ненавидять.

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ (тремтячи). Подивись.

ХЕРЕА (помітивши зброю, трохи зміненим голосом). Мабуть, ти маєш рацію.

ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ. Діяти треба було швидше. Ми задовго чекали.

ХЕРЕА. Тільки ми зрозуміли це запізно.

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ. Та це ж безглуздя. Я не хочу вмирати.

Підводиться й хоче втекти. З'являється двоє охоронців, б'ють і силоміць утримують його. Перший Патрицій уклякає на стільці. Хереа щось каже, але нічого не чути. Раптом у глибині різко й уривчасто заграли систри та кимвали. Патриції замовкли й перезираються. За завісою в глибині, як у театрі тіней, видно Калігулу в коротенькому вбранні танцівниці, з квітами на голові: він робить кілька кумедних танцівних рухів, і світло зникає. Одразу по тому охоронець каже врочисто: "Виставу скінчено". Під час тієї сцени поза глядачами мовчки заходить К е з о н і я. Вона промовляє безбарвним голосом, і всі підскакують.

Сцена 5

КЕЗОНІЯ. Калігула прохав переказати, що досі він скликав усіх заради державних справ, але сьогодні він вас запросив причаститися мистецької таїни. (Пауза, потім тим самим голосом.) І додав, що тому, хто не причащатиметься, відітнуть голову.

Усі принишкли.

Перепрошую за настирливість. Але я мушу запитати, чи гарний, на вашу думку, цей танок?

ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ (повагавшись). Він чудовий, Кезоніє.

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ (з надмірним захватом). О так, Кезоніє!

КЕЗОНІЯ. А ти що скажеш, Хереа?

ХЕРЕА (холодно). Це велике мистецтво.

КЕЗОНІЯ. Чудово; отже, я можу йти і сказати це Калігулі.

Сцена 6

Заходить Гелікон.

ГЕЛІКОН. Скажи мені, Хереа, це справді велике мистецтво?

ХЕРЕА. В певному розумінні так.

ГЕЛІКОН. Розумію. Ти сильний, Хереа. І брешеш, як людина чесна. Але справді, сильний. А я не сильний. Проте я не дозволю вам заподіяти щось Каєві, навіть якщо він сам того хоче.

ХЕРЕА. Нічого не розумію в твоїх словах. Але я поважаю твою відданість. Люблю добрих слуг.

ГЕЛІКОН. То ти дуже гордий, ге? Так, я служу шаленцеві. Але кому служиш ти? Чесноті? Скажу тобі, що я про це думаю. Я народився рабом. І я, людина порядна, витанцьовував свою чесноту під батогом. Кай не казав ніяких промов. Він мене звільнив і взяв до палацу. Таким чином я зміг бачити вас, чеснотливих. І я побачив, що у вас паскудні пики і гидкий запах, пісний запах людей, які ніколи не страждали й не ризикували. Я бачив шляхетне вбрання, але виїдені серця, зажерливі обличчя, неспокійні руки. І це ви — судді? Ви, що гендлюєте чеснотою, що марите безпекою, наче дівчина коханням; а проте помрете у страсі, не знаючи навіть, що все життя брехали? І це ви беретеся судити того,

хто страждає без ліку, хто щодня кривавиться тисячма нових ран! Будьте ж певні, спершу вам доведеться вбити мене! Зневажай раба, Хереа. Він вище твоєї чесноти, бо ще може любити свого жалюгідного пана, і він захищатиме його від вашої шляхетної брехні, ваших облудних язиків...

ХЕРЕА. Любий Геліконе, ти стаєш пишномовним. Щиро кажучи, раніше смак у тебе був кращий.

ГЕЛІКОН. Справді, це прикро. Ось що значить багато з вами знатися. В старого подружжя й волосинок у вухах однакове число — такі вони стають подібні. Але я стану собою, не бійся, я стану. Просто ось що... Подивися, бачиш оце обличчя? Так. Роздивись його добре. Чудово. Ти побачив свого ворога.

Він виходить.

Сцена 7

ХЕРЕА. А тепер треба діяти швидко. Залишайтеся тут обидва. Сьогодні ввечері нас буде сотня. (Виходить.)

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ. "Залишайтеся тут, залишайтеся тут!" Я б краще пішов. (Втягує повітря носом.) Тут чути смертю.

ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ. Або брехнею.

(З сумом.) Я сказав, що це чудовий танок.

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ (заспокійливо). Він такий і був у певному розумінні. Такий і був.

Наче шквал, вбігають численні патриції та вершники.

Сцена 8

ДРУГИЙ ПАТРИЦІЙ. Що сталося? Ви не знаєте? Нас покликав імператор.

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ (неуважно). Мабуть, для танку.

ДРУГИЙ ПАТРИЦІЙ. Якого ще танку?

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ. Ну, одне слово, для мистецької таїни.

ТРЕТІЙ ПАТРИЦІЙ. Мені сказали, що Калігула дуже хворий.

ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ. Воно так і є.

ТРЕТІЙ ПАТРИЦІЙ. Та що з ним? (Радісно.) Невже справді він помирає?

ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ. Не думаю. Його хвороба смертельна тільки для інших.

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ. Якщо вже зважились на слово.

ДРУГИЙ ПАТРИЦІЙ. Розумію тебе. Та чи нема якоїсь іншої хвороби, не такої тяжкої і більше утішної для нас?

ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ. Ні, ця хвороба не має конкурентів. Даруйте, я мушу бачити Хереа.

Виходить. Заходить К е зо н і я. На хвилю все змовкло.

Сцена 9

КЕЗОНІЯ (з байдужим видом). У Ка-лігули болить живіт. Він блює кров'ю.

Патриції збігаються круг Кезонії.

ДРУГИЙ ПАТРИЦІЙ. О всемогутні боги, даю обітницю: якщо він одужає, дати двісті тисяч сестерціїв до державної скарбниці.

ТРЕТІЙ ПАТРИЦІЙ (надміру палко). Юпітере! Візьми моє життя замість його.

Зайшов Калігула, стоїть і слухає.

КАЛІГУЛА (підходячи до Другого Патриція). Люцію, я приймаю твою пожертву, дякую тобі. Мій скарбничий зайде завтра до тебе. (Підходить до Третього Патриція й обіймає його.) Якби ти знав, як я зворушений. (Пауза, ніжно.) То ти любиш мене?

ТРЕТІЙ ПАТРИЦІЙ (розчулений). Ох! Цезарю, тієї миті я віддав би тобі все.

КАЛІГУЛА (знов обіймаючи його). Е! Це вже занадто, Кассію, я не заслуговую стільки любові. (Кассій робить заперечливий рух.) Ні, ні, кажу тобі. Я не вартий. (Кличе двох охоронців.) Заберіть його. (Лагідно до Кассія.) Іди, друже. І пам'ятай, що Калігула віддав тобі своє серце.

ТРЕТІЙ ПАТРИЦІЙ (трохи занепокоєний). Але куди ж мене ведуть?

КАЛІГУЛА. На смерть, куди ж іще. Ти віддав своє життя за моє. І я тепер почуваю себе краще. У роті вже нема жаского смаку крові. Ти вилікував мене. А ти щасливий, Кассію, що зміг віддати своє життя за чиєсь, коли той хтось зветься Калігула? Ось я зараз знову готовий до будь-яких свят.

Третього Патриція забирають, той опирається й кричить.

ТРЕТІЙ ПАТРИЦІЙ. Я не хочу. Це ж був жарт.

КАЛІГУЛА (мрійливо, між зойками). Невдовзі й шляхи морські поростуть мімозами, і жінки будуть у легкому вбранні, й небо ясне та свіже, Кассію! Чар життя! ^

Кассій от-от вийде. Кезонія злегка підштовхує його.

(Обертаючись, раптом поважніє.) Якби ти, друже мій, достатньо любив життя, то б не грався ним отак необачно.

* Кассія забирають.

(Повертаючись до столу.) А коли програв, завжди слід платити. (Пауза.) Ходімо, Кезоніє. (Повертаючись до інших.) До речі, навіялась мені чудова думка, якою хочу з вами поділитись. Моє царювання досі було дуже щасливим. Ані всесвітньої чуми, ані жорстокої релігії, навіть державного заколоту, коротше, нічого, що б могло спровадити вас на той світ. І, бачите, почасти саме тому я намагався надолужити мудрість долі. Хочу сказати... не знаю, чи ви зрозумієте мене (стиха хихоче), зрештою, це я став на місце чуми. (Змінивши тон.) Та замовкніть. Ось Хереа. Це для тебе, Кезоніє.

Виходить. Заходить Хереа і Перший Патрицій.

Сцена 10

Кезонія швидко йде до Хереа.

КЕЗОНІЯ. Калігула помер.

Вона відвертається, ніби плаче, й приковує поглядом інших, що мовчать. Усі присутні приголомшені, але з різних причин. ПЕРШИЙ ПАТРИЦІЙ. Ти... ти певна, що сталося таке лихо? Це неможливо, він же щойно танцював.

КЕЗОНІЯ. Отож-бо. Це зусилля й доконало його.

Хереа швидко переходить від одного до другого й повертається до Кезонії. Усі мовчать.

(Повільно.) Ти мовчиш, Хереа?

ХЕРЕА (теж повільно). Це велике лихо, Кезоніє.

Навально заходить Калігула і йде до Хереа.

КАЛІГУЛА. Добре граєш, Хереа. (Повертається й дивиться на інших. З посмішкою.) Отак-то! Не вдалося. (До Кезонії.) Не забудь, що я казав тобі. (Виходить.)

Сцена 11

Кезонія мовчки веде очима за Калігулою.

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ (його ще живить невмируща надія). Кезоніє, а він занедужав?

КЕЗОНІЯ (дивлячись на нього з ненавистю). Ні, ясочко, але ти не знаєш, що ця людина спить по дві години, а решту часу, не можучи спочити, блукає галереями палацу. Ти не знаєш, ти ніколи не цікавився, про що думає цей чоловік під час болісних годин від півночі до сходу сонця. Чи він хворий? Ні. Принаймні доки ти не придумаєш назви і ліків для виразок, якими вкрита його душа.

ХЕРЕА (ніби й співчуваючи). Твоя правда, Кезоніє. Ми не забуваємо, що Кай...

КЕЗОНІЯ (запально). Ні, ви не забуваєте. Та вам, як усім, що не мають душі, нестерпні ті, в кого вона велика. Велика душа! Ось що вас допікає, хіба не так? То назвемо це недугою: нехай порадіють святенники. (Змінивши тон.) Хереа, ти коли-небудь знав, що таке любити? с

ХЕРЕА (знову такий, як завжди). Кезоніє, ми тепер застарі, щоб цього учитися. До того ж невідомо, чи дасть нам Калігула час на це.

КЕЗОНІЯ (вже стримавшись). Твоя правда. (Сідає.) Мало не забула, що казав Калігула. Ви знаєте, що сьогодні день мистецтв?

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ. За календарем?

? КЕЗОНІЯ. Ні, за Калігулою. Він запросив кількох поетів. Дасть їм тему для імпровізації. І дуже бажає, щоб поети з-посеред вас теж брали участь. Зокрема вказав на молодого Сціпіона та Метелла.

МЕТЕЛЛ. Але ж ми не готові.

КЕЗОНІЯ (ніби й не почула, безбарвним голосом). Ясна річ, будуть нагороди. А є й покарання. (Усі ледь відсахуються.) Можу вам сказати довірчо — не дуже важкі.

Заходить Калігула. Похмуріший, ніж будь-коли.

Сцена 12

КАЛІГУЛА. Все готове? КЕЗОНІЯ. Все. (До охоронця.) Нехай зайдуть поети.

Парами заходять кільканадцятеро поетів і відходять праворуч, помалу сповільняючи крок.

КАЛІГУЛА. А ще?

КЕЗОНІЯ. Сціпіоне та Метелле!

Обидва приєднуються до поетів. Калігула, Ке-зонія і решта патриціїв сідають у глибині ліворуч. Недовга тиша. КАЛІГУЛА. Тема: смерть. Час: одна хвилина.

Поети квапливо починають писати на табличках.

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ. А хто буде судити?

КАЛІГУЛА. Я. Не досить?

ХЕРЕА. Каю, а ти береш участь?

КАЛІГУЛА. Це непотрібно. Свій твір на цю тему я склав давно.

СТАРИЙ ПАТРИЦІЙ. А де його можна почитати?

КАЛІГУЛА. Як на мене, то я щодня його читаю.

Кезонія з жахом дивиться на нього.

КАЛІГУЛА (брутально). Я тобі гидкий?

КЕЗОНІЯ (лагідно). Перепрошую.

КАЛІГУЛА. Ох! Без смиренності, будь ласка, тільки без смиренності. І саму тебе важко терпіти, а твою смиренність, аж ніяк!

Кезонія повільно підводиться. (До Хереа.) Слухай далі. Це єдина річ, яку я створив. Але й вона дає доказ, що я єдиний митець у історії Риму, розумієш, Хереа, єдиний, який узгодив свої думки з своїми діями.

ХЕРЕА. Це тільки завдяки владі.

КАЛІГУЛА. Авжеж. Хоч дехто вважає — завдяки її вадам. У мене нема потреби щось творити, я живу. (Брутально.) А ви всі існуєте насправді?

МЕТЕЛЛ. Гадаю, існуємо.

ВСІ. Так.

КАЛІГУЛА. Гаразд, слухайте мене добре. Забудьте, хто з вас вищий, хто нижчий. Я свистатиму. Перший починає читати. На мій свист він мусить зупинитися, і хай починає другий. І так далі. Переможцем, звичайно, буде той, чий виступ не перерветься свистом.

Приготуйтеся. (Повертається до Хереа й довірчо.) Усьому слід давати лад, навіть мистецтву.

Свисток.

ПЕРШИЙ ПОЕТ. Чорним ідучи я берегом смерті...

Свист. Поет відходить ліворуч. Згодом інші робитимуть те саме. Усі рухи якісь механічні.

ДРУГИЙ ПОЕТ. Парки собі у вертепі...

Свист.

ТРЕТІЙ ПОЕТ. Прошу вже смерті щодня я...

Несамовитий свист. Четвертий поет виходить наперед і прибирає пози декламатора. Свист лунає раніше, ніж він почав говорити.

П'ЯТИЙ ПОЕТ. Був я колись ще хлопчатком...

КАЛІГУЛА (кричить). Ні! Який може бути зв'язок між дитинством недоумка і нашою темою? Ти мені скажеш, який зв'язок?

П'ЯТИЙ ПОЕТ. Але я не закінчив, Каю...

Несамовитий свист. ШОСТИЙ ПОЕТ (підступає, прокашлюється). Смерть невблаганна іде...

Свист.

СЬОМИЙ ПОЕТ (таємниче). Плутана й темна молитва...

Уривчастий свист. Підходить Сціпіон без таблички.

КАЛІГУЛА. Тепер ти, Сціпіоне. І що, без табличок?

СЦІПІОН. Вони мені непотрібні.

КАЛІГУЛА. Побачимо. (Покусує свого свистка.).

СЦІПІОН (дуже близько від Калігу-ли, не дивлячись на нього і з якоюсь уто мою)

Чистого вже не зазнати блаженства

і променя сонця, Свято жалобне незвичне та буйна

і прикра утіха...

КАЛІГУЛА (лагідно). Може, годі? (До Сціпіона.) Ти ще надто молодий, щоб знати справжні* уроки смерті.

СЦІПІОН (пильно дивиться на Калігулу). Я був надто молодим, щоб утратити батька.

КАЛІГУЛА (швидко відвертається). Гей, ви, шикуйтеся. Віршомази— це надто тяжка для мене кара. Я досі гадав, що маю вас за союзників. Іноді мені марилося, що ви будете останньою когортою моїх оборонців. Та все намарне, відкидаю вас до своїх ворогів. Поети проти мене! Раз так, то це вже кінець. Ідіть собі стрункими рядами. Проходьте переді мною й лижіть таблички, щоб стерти сліди своєї ганьби. Увага! Рушили!

Ритмічні свистки. Ідучи, поети лижуть свої безсмертні таблички й виходять праворуч. Дуже тихо.

І вийдіть усі.

У дверях Хереа притримує Першого Патриція за плече.

ХЕРЕА. Час настав.

Молодий Сціпіон, почувши, вагається на порозі й іде до Калігули.

КАЛІГУЛА (злісно). Ти не можеш дати мені спокій, як це зробив твій батько?

Сцена 13

СЦІПІОН. Годі, Каю, все це марне. Я вже знаю, що ти обраний.

КАЛІГУЛА. Залиш мене.

СЦІПІОН. Я справді піду, мені здається, що я зрозумів тебе. Ні для тебе, ні для мене, так схожого на тебе, вже немає виходу. Поїду кудись далеко і спробую все це обміркувати. (Пауза. Дивиться на Калігулу. З сильним притиском.) Прощавай, любий Каю. Коли все скінчиться, не забудь, що я любив тебе.

Виходить. Калігула дивиться услід. Піднімає руку, але, сіпнувшись усім тілом, повертається до Кезонії.

КЕЗОНІЯ. Що він сказав?

КАЛІГУЛА. Тобі це невтямки.

КЕЗОНІЯ. Про що ти думаєш?

КАЛІГУЛА. Про це. І про тебе також. Хоча це одне й те саме.

КЕЗОНІЯ. А що сталося?

КАЛІГУЛА (дивлячись на неї)% Сціпіон пішов. Я розлучився з ним приязно. Щодо тебе, то мені цікаво, чому ти ще тут...

КЕЗОНІЯ. Бо я жалію тебе.

КАЛІГУЛА. Ні, Якщо я вб'ю тебе, мені здається, тоді я зрозумію.

КЕЗОНІЯ. Це було б розв'язкою. Що ж, зроби так. Хіба ти не можеш принаймні хвилину пожити вільно?

КАЛІГУЛА. Вже кілька років, як я тішуся вільним життям.

КЕЗОНІЯ. Я маю про це іншу думку. Зрозумій мене добре. Мабуть, гарно було б — жити й любити, маючи чисте серце.

КАЛІГУЛА. Кожен здобуває свою чистоту, як може. Я знаходжу її в пошуках істотного. З іншого боку, це не заважає мені вбити тебе. (Сміється.) Це б увінчало мій життєвий шлях. (Підводиться й повертає дзеркало до себе. І, ніби якась тварина, опустивши руки, застигло йде по колу.) Це смішно.

Коли я не вбиваю, то почуваю себе самотнім. Живих не досить, щоб залюднити світ і прогнати нудьгу. Коли ви всі тут, я відчуваю безмірну порожнечу, в яку не можу дивитися. Мені добре тільки серед мертвих. (Стає обличчям до публіки, трохи схилившись наперед, забувши про Кезонію.) Вони справжні. Такі, як я. Вони чекають і підганяють мене. (Хитає головою.) Я довго розмовляю з тим або іншим, що волає до мене, благаючи помилування, хоч повідрізав їм язики.

КЕЗОНІЯ. Іди сюди. Приляж біля мене. Поклади голову мені на коліна.

Калігула це робить. Ти добрий. Усе мовчить.

КАЛІГУЛА. Усе мовчить? Перебільшуєш. Хіба не чуєш брязкоту зброї?!

Лунає брязкіт.

Хіба не чуєш, як кволим Тисячеустим гомоном обзивається причаєна ненависть?

Гомін.

КЕЗОНІЯ. Ніхто не наважиться...

КАЛІГУЛА. Ось вона, глупота...

КЕЗОНІЯ. Вона не вбиває. Вона робить мудрішим.

КАЛІГУЛА. Вона убивча, Кезоніє. Убивча, бо вважає себе ображеною. О, мене вб'ють не ті, в кого я забив сина чи батька. Ці вже зрозуміли. Вони зі мною, в них той самий смак у роті. Але я беззахисний супроти марнославства тих, із кого я глузував і сміявся.

КЕЗОНІЯ (із запалом). Ми тебе оборонимо, ще багато любить тебе.

КАЛІГУЛА. Вас усе меншає. Я роблю все потрібне для цього. Та й потім, будьмо ж справедливі, проти мене не тільки глупота, а й законне право і сміливість тих, хто хоче бути щасливим.

КЕЗОНІЯ (тим самим тоном). Ні, вони тебе не вб'ють. Або втручання небес знищить їх раніше, ніж вони діткнуться до тебе.

КАЛІГУЛА. Небес! Бідолахо, та ж їх нема. (Сідає.) Але звідки одразу стільки любові, хіба ми про це домовлялися?

КЕЗОНІЯ (підвелася й ходить). Отже, мало бачити, як ти вбиваєш, треба знати, що вб'ють і тебе? Мало бачити тебе жорстоким, шматованим пристрастями, чути сморід смерті, коли ти мостишся до мене! Щодня я бачу, як в тобі все менше стає людського. (Повертається до нього.) Я знаю, що вже стара й скоро буду негарна. Та турбота за тебе дала мені стільки душі, що мені байдужа твоя нелюбов. Ти ще досі дитина, й мені хотілося б тільки бачити тебе зціленим. Усе моє життя належить тобі. А що тобі треба більшого за життя?

КАЛІГУЛА (підводиться і дивиться на неї). Ти вже віддавна тут.

КЕЗОНІЯ. Це так. І ти хочеш мене зберегти, правда?

КАЛІГУЛА. Не знаю. Я тільки знаю, чому ти тут: задля гострої, безрадісної втіхи вночі і через те, що знаєш про мене. (Бере Кезонію в обійми і рукою відхиляє її голову назад.) Мені двадцять дев'ять років. Це мало. Але зараз, коли життя здається мені таким довгим, так

переобтяженим непотрібом і, власне, таким завершеним, ти залишаєшся останнім свідком. І я не можу збороти соромливої ніжності до старої жінки, якою ти станеш.

КЕЗОНІЯ. Скажи, що хочеш зберегти мене!

КАЛІГУЛА. Я не знаю. Знаю тільки — і це найстрашніше — ця соромлива ніжність — єдине чисте почуття, якого я зазнав у житті.

Кезонія вивільняється з обіймів. Калігула йде за нею. Вона притуляється до нього спиною, він обплітає її руками.

Хіба не буде краще, якщо зникне останній свідок?

КЕЗОНІЯ. Це не має значення. Я щаслива від твоїх слів. Однак чому я не можу поділити таке щастя з тобою?

КАЛІГУЛА. Хто сказав тобі, що я нещасливий?

КЕЗОНІЯ. Щастя щедре. Воно не живе на руїнах.

КАЛІГУЛА. У такому разі, є два види щастя, і я обрав щастя вбивств. Бо я щасливий. Були часи, коли мені здавалося, що я досягнув меж страждання. Та де там! Можна йти куди далі. І на краю того світу — пишне, неспля-моване шастя. Подивися на мене.

Вона повертається до нього.

Я сміюся, Кезоніє, на згадку, що цілі роки Рим уникав вимовляти ім'я Дру-зілли. Бо всі ці роки Рим був одурений. Любові для мене не досить — ось що я тоді зрозумів. Це саме я розумію й сьогодні, дивлячись на тебе. Когось любити — це дати згоду старішати удвох. Я нездатний на таке кохання. А стара Друзілла куди гірша від Дру-зілли мертвої. Вважають,

що людина страждає через те, що кохана істота колись там померла. Та справжнє страждання не таке минуще: воно настає тоді, коли помічаєш, як гіркий спогад утрачає гіркоту. Навіть біль не має жодного сенсу. Ти бачиш, що в мене нема виправдань, нема й сліду кохання, нема й сумовитої гіркоти. Я без алібі. Але сьогодні я вільніший, ніж будь-коли за ці роки; вільний від спогадів та ілюзій. (Напружено-нервовий сміх.) Я знаю, що все нетривке. Ото вже знання! Нас тільки двоє чи троє в історії, які випробували це, зазнали цього облудного щастя. Кезоніє, ти дивилась аж до кінця прецікаву трагедію. І вже час, щоб для тебе завіса опустилася.

Стає знову позад Кезонії й передпліччям захоплює їй шию.

КЕЗОНІЯ (з переляком). І отака жаска свобода — щастя?

КАЛІГУЛА (помалу перетискаючи рукою горло Кезонії). Будь певна, Кезоніє. Без неї я був би людиною вдоволеною. Завдяки ній я досягнув божистої прозірливості самітника. (Збуджується все дужче й дужче, помалу душачи Кезонію, яка не опирається. Руки в неї трохи підняті. Говорить, схилившись до її вуха.) Я живу, я вбиваю, утверджую п'янку всевладність руйнівника, перед якою сила творця скидається на блазнювання. Ось що таке — бути щасливим. Ось воно, щастя, нестерпне звільнення, всеосяжна зневага, кров та ненависть навколо мене, незрівнянне усамітнення людини, що може порядкувати всім своїм життям, безмірна радість безкарного вбивства, безжальна логіка, яка розчавлює людське життя (регоче), розчавлює тебе, Кезоніє, щоб досягти нарешті безвічної самотності, якої я прагну.

КЕЗОНІЯ (мляво пручаючись). Каю!

КАЛІГУЛА (все дужче й дужче збуджений). Ні, ні, тільки не розчулюватись. Треба завершити, бо час підганяє. Час підганяє, люба Кезоніє!

Кезонія хрипить. Калігула тягне її до ліжка, в яке вона падає. Знетямлено дивлячись на неї,

хрипким голосом. І ти теж була винна. Але вбивати — це не вихід.

Сцена 14

Калігула крутнувся й у нестямі підходить до дзеркала.

КАЛІГУЛА. Калігуло! Ти теж винний. Хіба не правда: трохи менше.

трохи більше! Та хто наважиться звинуватити мене у світі без суддів, де невинних немає. (В тяжкій тузі, притиснувшись до дзеркала.) Ти ж бачиш, що Гелікон не прийшов. Я не здобуду місяць. Але як гірко, коли причини й обов'язок спонукають тебе іти до завершення. Бо я боюся завершення. Брязкіт зброї. Це невинність готує свій тріумф. Чому я не на їхньому місці! Мені страшно. Як же гидко, зневажаючи інших, відчувати ту саму боязкість у душі, що й вони. Та це нічого не значить. Страх теж нетривкий. Я знов буду серед незмірної порожнечі, в якій угамовується серце. (Трохи відступає, знову підходить до дзеркала. Здається, ніби трохи заспокоївся. Говорить і далі, але тихішим і зосередженішим голосом.) Усе таке складне. І однак — усе просте. Якби я здобув місяць, якби задовольнився коханням, усе б змінилося. Але як угамувати оцю спрагу? Де знайти таке серце чи такого бога, що були б глибокі, як озеро? (Плачучи, стає навколішки.) І в цьому, і в іншому світі нема нічого, що я не зміг би зміряти своєю міркою. Проте я знаю, і ти знаєш теж (ллачучи, простягає руки до дзеркала): усе було б гаразд, якби мені пощастило здобути неможливе. Неможливе! Я шукав його на краю світу, на межах свого єства. Я простягав руки (кричить), я простягаю руки, а зустрічаю тебе, завжди ти був навпроти мене, і я скільки сили ненавидів тебе. Я не знайшов істинного шляху, ні до чого не прийшов. Моя свобода була неповна. Геліконе! Геліконе! Ні звуку, знову ні звуку. Ну що за тяжка ніч! Гелікон не прийде, ми винні довіку. А ця ніч тяжка, як людська скорбота.

За лаштунками чути брязкіт зброї й перешіптування.

ГЕЛІКОН (з'являється в глибині). Стережися, Каю! Стережися!

Невидима рука заколює Гелікона. Калігула підводиться, бере в руки ослін й, важко дихаючи, підходить до дзеркала. Оглядає себе, вдає, ніби стрибає вперед — його двійник у дзеркалі поривається назустріч—і, розмахуючись, кидає ослона.

КАЛІГУЛА (кричить). В історію, Калігуло, в історію!

Дзеркало розбивається, і водночас через усі двері входять озброєні заколотники. Калігула з божевільним реготом повертається до них обличчям. Старий Патрицій б'є його ззаду, Хереа просто в груди. Сміх Калігули обертається на судомні зойки. Б'ють усі.

Зойкнувши востаннє, хрипучи й сміючись, Калігула кричить: Я ще живий

Завіса